

Bacheloreindwerkstuk taalkunde

Hoe zijn samenstellingen samengesteld?

De diagnostische criteria om een Nederlandse samenstelling te definiëren

Marleen Severijnen

22 december 2011

Begeleiders: prof. dr. N.F.M Corver
 dr. M.N.R. de Belder

INHOUDSOPGAVE

1	Introductie	2
	1.1 <i>Doel en onderzoeksvraag</i>	2
	1.2 <i>Opbouw</i>	2
DEEL I	LITERATUURVERGELIJKING	3
2	Wat is een samenstelling?	3
	2.1 <i>Introductie</i>	3
	2.2 <i>Visies op samenstellingen</i>	3
	2.2.1 <i>Introductie</i>	3
	2.2.2 <i>Samenstellingen bestaan uit woordstammen of vrije woorden</i>	3
	2.2.3 <i>Samenstellingen bestaan uit lexemen</i>	5
	2.2.4 <i>Conclusie</i>	7
	2.3 <i>Diagnostische criteria</i>	8
	2.3.1 <i>Introductie</i>	8
	2.3.2 <i>Morfologische criteria</i>	8
	2.3.3 <i>Syntactische criteria</i>	10
	2.3.4 <i>Fonologisch criterium</i>	13
	2.3.5 <i>Semantische criteria</i>	14
	2.3.6 <i>Conclusie</i>	16
	2.4 <i>Conclusie</i>	17
3	Betwistbare typen samenstellingen	18
	3.1 <i>Introductie</i>	18
	3.2 <i>Copulatieve samenstellingen</i>	18
	3.3 <i>Pseudo-samenstellingen</i>	20
	3.4 <i>Exocentrische samenstellingen</i>	21
	3.5 <i>Conclusie</i>	24
DEEL II	TAALVERGELIJKING	
4	Comparatief onderzoek	24
	4.1 <i>Introductie</i>	24
	4.2 <i>Endocentrische samenstellingen in het Frans</i>	25
	4.3 <i>Copulatieve samenstellingen in het Frans</i>	29
	4.4 <i>Exocentrische samenstellingen in het Frans</i>	31
	4.5 <i>Conclusie</i>	34
5	Conclusie	35
6	Literatuurlijst	37

1. **Introductie**

1.1 *Doel en onderzoeksvraag*

Deze bachelorscriptie laat mijn onderzoek naar de definitie van samenstellingen zien. Er bestaat in de taalkundige literatuur discussie over deze definitie. Deze discussie heeft met name betrekking op de aard van de elementen, waaruit een samenstelling bestaat. Verder blijkt het vaak niet duidelijk welke criteria een samenstelling onderscheidt van andere woordcombinaties. Ik illustreer deze problematiek met twee voorbeelden. Een voorbeeld als *appeltaart* (1) zal zonder twijfel worden herkend als samenstelling.

(1) appeltaart

In (1) zien we een samenstelling van de bestaande woorden *appel* en *taart*. De vraag of we te maken hebben met een samenstelling wordt lastiger bij het voorbeeld in (2).

(2) vicevoorzitter

Het is duidelijk dat het woord in (2) uit twee delen bestaat: *vice* en *voorzitter*. *Voorzitter* is een welgevormd Nederlands woord. *Vice* niet, zoals we zien in (3):

(3) *Ik zie een vice.

De vraag is of er in (2) toch sprake is van een samenstelling. Deze vraag kunnen we alleen beantwoorden als we een duidelijke definitie van een samenstelling formuleren en inzicht krijgen in de voorwaarden waar een samenstelling aan moet voldoen. Ik richt me in deze bachelorscriptie op deze twee gebieden. Aan de ene kant formuleer ik een definitie, die met name toegespitst is op de aard van de elementen van een samenstelling. Daarnaast stel ik een lijst op met diagnostische criteria, waaraan een Nederlandse samenstelling moet voldoen.

Ik beperk mij in het eerste deel tot de definitie van Nederlandse samenstellingen. Mijn intentie met deze bachelorscriptie is echter om een beschrijvend en kritisch beeld te geven van de definitie van een samenstelling in het algemeen. Daarom sluit ik mijn bachelorscriptie af met een kleinschalig onderzoek naar samenstellingen in het Frans. Ik bepaal waar Franse samenstellingen aansluiten bij en afwijken van mijn definitie en criteria, met als doel te bepalen of die wellicht algemener geldend zijn dan alleen voor het Nederlands.

1.2 *Opbouw*

Deze bachelorscriptie bestaat uit twee delen: een literatuurvergelijking en een taalvergelijking. Het eerste bestaat uit paragraaf 1 tot en met 3.

In paragraaf 1 formuleer ik een definitie van een samenstelling en stel ik een lijst met diagnostische criteria op, op basis van de morfologische, syntactische en semantische eigenschappen van samenstellingen.

In paragraaf 3 toets ik de betrouwbaarheid van mijn lijst met criteria uit paragraaf 2. Dat doe ik op basis van samenstellingsvormen, waarover in de literatuur discussie bestaat. Deze samenstellingsvormen zijn respectievelijk copulatieve, pseudo- en exocentrische samenstellingen.

Paragraaf 4 vormt het tweede deel van mijn scriptie. Ik presenteer hier een taalvergelijkend onderzoek, waarin ik het samenstellingssysteem van het Frans vergelijk met dat van het Nederlands. De vraag die hier centraal staat, is of de diagnostische criteria die ik heb bepaald voor het Nederlands, ook voor Franse samenstellingen gelden.

In paragraaf 5 sluit ik mijn bachelorscriptie af. Ik herhaal mijn belangrijkste bevindingen en stel vast of mijn definitie en diagnostische criteria antwoord geven op de hoofdvraag: hoe zijn samenstellingen samengesteld?

DEEL I LITERATUURVERGELIJKING

2. Wat is een samenstelling?

2.1 Introductie

In deze paragraaf formuleer ik de definitie van een samenstelling en stel ik een lijst met diagnostische criteria op, waar samenstellingen aan voldoen. De definitie formuleer ik in 2.2. Dat doe ik op basis van de visies op samenstellingen, die in de taalkundige literatuur naar voren komen. Ik toon aan dat samenstellingen niet alleen uit stammen bestaan, maar dat een samenstelling ook opgebouwd kan zijn uit geaffigeerde woorden en woordgroepen. De definities uit paragraaf 2.2 geven geen antwoord welke onderscheidende kenmerken een samenstelling heeft, ten opzichte van andere woordconstructies. In 2.3 stel ik daarom een lijst op van zes distinctieve eigenschappen van samenstellingen.

2.2 Visies op samenstellingen

2.2.1 Introductie

In deze paragraaf geef ik een overzicht van de visies op samenstellingen uit de literatuur. Ik verdeel deze visies in twee hoofdgroepen, die zijn ingedeeld op basis van hun opvattingen over de aard van de elementen van een samenstelling. De eerste groep taalkundigen (2.2.2) stelt dat een samenstelling is opgebouwd uit vrije woorden of woordstammen. De tweede groep bespreek ik in 2.2.3. Zij stellen dat een samenstelling uit lexemen bestaat. Een lexeme kan een stam of een geaffigeerd woord zijn, maar ook een woordgroep. In de visie Booij (2002) vormt ook het bindmorfeem, die de leden van een samenstelling soms verbindt, met het linkerlid een lexeme. Ik toon aan dat het bindmorfeem een betekenisloze tussenklank is. Aan het eind van deze paragraaf (2.2.4) formuleer ik een definitie die voor een belangrijk deel aansluit bij de tweede groep.

2.2.2 Samenstellingen bestaan uit woordstammen of vrije woorden

Zoals we in paragraaf 2.2.1 hebben gezien, kunnen we de visies op samenstellingen uit de literatuur verdelen in twee hoofdgroepen. In deze subparagraaf bespreek ik de eerste groep. Tot deze groep behoren Trommelen & De Haas (1993), Booij & Van Santen (1998), Smedts & Van Belle (2003) en Don (2009). Binnen deze groep maak ik een nieuwe verdeling. Booij & Van Santen (1998) en Trommelen & De Haas (1993) stellen dat een samenstelling uit meerdere vrije

woorden bestaat. Don (2009) en Smedts & Van Belle (2003) gaan er vanuit dat een samenstelling uit stammen is opgebouwd.

Smedts & Van Belle (2003:62) noemen deze stammen vrije morfemen. Laten we kijken naar de definitie van het begrip 'morfeem'. Een morfeem is volgens de traditionele opvattingen het kleinste deel van een woord dat nog betekenis draagt (Don e.a. 1994:31). Vrije morfemen kunnen als zelfstandig woord voorkomen in een zin. Naast vrije morfemen kennen we gebonden morfemen. Dit type morfeem kan niet los in een zin voorkomen, maar heeft alleen betekenis in een woordgeheel. Ik licht het verschil tussen vrije en gebonden morfemen toe met het volgende voorbeeld:

(4) [doos]_N

(5) Hij pakt iets uit de doos.

(6) [[doos]_Nje]_N

(7) *Hij pakt iets uit een je.

(8) Hij pakt iets uit het doosje.

In (4) zien we het woord *doos*. *Doos* is een vrij morfeem, want *doos* kan niet verder geleed worden tot een kleiner betekenisdragend deel. Bovendien blijkt uit (5) dat *doos* als vrij woord in een zin kan voorkomen. *Doosje* (6) bestaat uit het vrije morfeem *doos* en uit *je*. *Je* draagt zonder *doos* hier geen betekenis. Dat zien we in (7). *Je* is toch een morfeem, dat hier niet zelf betekenis draagt, maar wel de betekenis kan veranderen van het woord waaraan het wordt gehecht. Daarom is *je* hier een gebonden morfeem. Na de aanhechting van *-je*, aan *doos* heeft *doosje* de betekenis van 'kleine doos' gekregen. *Doosje* kan wel vrij in een zin voorkomen. Dat zien we in (8).

Ik heb hierboven laten zien wat een vrij morfeem is. De vraag is nu of de elementen van een samenstelling uitsluitend uit vrije morfemen bestaan, zoals Smedts & Van Belle (2003) stellen. Dat bekijk ik aan de hand van het volgende voorbeeld:

(9) [[zeep]_N [doos]_N]_N

(10) Hij wast zich met zeep.

In (9) zien we het woord *zeepdoos*. Volgens Don (2009) en Smedts & Van Belle (2003) is dit een samenstelling, omdat *zeepdoos* bestaat uit de twee stammen: *zeep* en *doos*. (10) laat zien dat *zeep* als vrije stam in een zin kan voorkomen. Hetzelfde geldt voor *doos*, zoals we zagen in (5). De stammen *zeep* en *doos* dragen ieder een eigen betekenis als ze los van elkaar in een zin voorkomen.

De definitie van Don (2009) en Smedts & Van Belle (2003) gaat op voor (9). In (11) zien we een voorbeeld van een samenstelling, die niet uit twee stammen bestaat:

(11) [[ver [huis]_N]_V [doos]_N]_N

(12) hij ziet een huis.

(13) *Ik zie een ver.

(14) Ik kan ver kijken.

In (11) zien we het woord *verhuisdoos*. Het woord een combinatie is van twee woorden: *verhuis* en *doos*. De vraag is of de leden van deze samenstelling ook vrije morfemen zijn. In (11) zien we dat het woord *verhuis* bestaat uit twee morfemen: *ver* en *huis*. *Huis* is een vrij morfeem, want het

kan vrij in een zin voorkomen, zoals we zien in (12). Voor *ver* geldt dat niet. Dat zien we in (13). *Ver* is dus een gebonden morfeem. In (14) zien we dat *ver* wel bestaat als vrij morfeem, maar de betekenis van het woord *ver* in (14), heeft geen verwantschap met de betekenis van het morfeem *ver* in (13). In (5) zagen we dat *doos* wel een vrij morfeem is, omdat het vrij in een zin kan voorkomen. *Verhuisdoos* (11) is dus een samenstelling die bestaat uit twee vrije morfemen en een gebonden morfeem.

Trommelen & De Haas (1993:359) en Booij & Van Santens (1998) stellen vast dat een samenstelling dus niet alleen uit stammen bestaat. Een samenstelling is volgens hen opgebouwd uit zelfstandig voorkomende woorden, zoals *verhuis* en *doos* (11). Trommelen & De Haas (1993) voegen in hun definitie toe dat tussen de leden van een samenstelling altijd een determinant/determinatum relatie bestaat. Deze relatie houdt in dat in een samenstelling altijd één lid het belangrijkste voor de betekenis is. Dat lid noemen we het determinatum van de samenstelling. Het andere lid specificiert de betekenis van het determinatum. Voor *verhuisdoos* in (11) geldt bijvoorbeeld dat een *verhuisdoos* een soort *doos* is. Het determinant is hier *verhuis*, bij het determinatum *doos*.

We hebben gezien dat samenstellingen kunnen bestaan uit stammen, maar het voorbeeld *verhuisdoos* in (11) toonde aan dat samenstellingen naast vrije morfemen ook een gebonden morfeem kunnen bevatten. Uit de volgende paragraaf blijkt dat de term ‘vrije woorden’ de aard van de leden van een samenstelling ook niet dekt wel dekt. Volgens de tweede groep taalkundigen kan een samenstelling ook bestaan uit woordgroepen en bindmorfemen.

2.2.3 Samenstellingen bestaan uit lexemen

In paragraaf 2.2.2 hebben we gezien dat Booij & Van Santen (1998) en Trommelen & De Haas (1993) stellen dat samenstellingen uit vrije woorden moeten bestaan. Smedts & Van Belle (2003) en Don (2009) gaan ervan uit dat leden van een samenstelling uitsluitend vrije woordstammen kunnen zijn. Op basis van de samenstelling *verhuisdoos* (11) heb ik aangetoond dat een samenstelling niet uitsluitend uit vrije morfemen hoeft te bestaan.

In deze paragraaf toon ik aan dat een samenstelling tevens niet uitsluitend uit vrije woorden is opgebouwd. Booij (2002) gaat ervan uit dat lexemen meer zijn dan vrije woorden. Dat illustreert hij met het volgende voorbeeld (Booij 2002:146):

(15) [[hete]_{AP} [lucht]_N]_{NP} [ballon]_N]_N

In (15) zien we de samenstelling *heteluchtballon*. Deze samenstelling bestaat uit de nominale woordgroep *hete lucht*, die als geheel het linkerlid vormt van de samenstelling. Booij (2002) stelt vast dat het linkerdeel een woordgroep is, omdat *hete* in (15) is vervoegd. Binnen samenstellingen kan nooit (in)flexie op treden, maar wel in woordgroepen. Ik illustreer dat met het volgende voorbeeld:

(16) een [[koel]_A[kast]_N]_N

(17) een [[koele]_{AP} [kast]_N]_{NP}

(16) laat de samenstelling *koelkast* zien en (17) de woordgroep *koele kast*. Het adjectief laat in (17) flexie zien, maar in (16) niet. Het linkerlid in (15) moet dus wel een woordgroep zijn. Een samenstelling bestaat dus niet alleen uit vrije woorden, maar het linkerlid kan ook een woordgroep zijn.

Booij (2002) constateert verder dat lexemen soms worden verbonden met een bindmorfeem. Volgens hem voegt dit bindmorfeem betekenis toe en vormt deze tussenklank het woord waar het bij hoort, een lexeem. Hij illustreert dat met het volgende voorbeeld (Booij 2002:141):

(18) [[schaap]_Ns] [kop]_N_N

(19) *Ik zie een schaaps.

We zien in (18) de samenstelling *schaapskop*. Deze samenstelling bestaat niet alleen uit de vrije morfemen *schaap* en *kop*, maar ook uit de *-s*. Deze *-s* noemen we een bindmorfeem. In (19) zien we dat *schaaps* niet vrij in een zin kan voorkomen. Volgens Booij (2002) vormt het linkerlid *schaaps* één lexeem. De *-s* hoort hier bij *schaap*, omdat deze tussenklank een bezitsrelatie aangeeft.

Er bestaat in de literatuur discussie over de vraag of de *s* als bindmorfeem een relatie aanduidt of een betekenisloze tussenklank is. Tegenover de visie van Booij (2002) staan Lieber & Štekauer (2009:13). Zij beamen wel dat de tussenklank soms lijkt op een meervouds- of bezitsmarkering, maar omdat bindmorfemen niet noodzakelijk zijn om deze relatie aan te geven, kunnen ze deze functie niet hebben. Ik sluit me aan bij deze visie van Lieber & Štekauer (2009). Ik illustreer dit met het volgende voorbeeld:

(20) [[kerk]_N[koor]_N]_N

In *kerkkoor* (20) zien we een samenstelling zonder bindmorfeem. Toch laten de leden een onderlinge bezitsrelatie zien. Een *kerkkoor* is immers een *koor* van de *kerk*. Het bindmorfeem is dus niet nodig om een bezitsrelatie te laten zien. Ook een meervoudsrelatie behoeft geen bindmorfeem. De volgende voorbeelden laten dat zien:

(21) [[[boek]_N en]_N [kast]_N]_N

(22) *[[boek]_N [kast]_N]_N

(23) [[boek]_N [handel]_N]_N

(24) *[[[boek]_N en]_N [handel]_N]_N

(25) [[lade]_N [kast]_N]_N

(26) *[[[lade]_N n]_N [kast]_N]_N

(27) [[[vrouw]_N en]_N [handel]_N]_N

(28) *[[[vrouw]_N n]_N [handel]_N]_N

In (21) zien we de samenstelling *boekenkast*. Als de *-en* een meervoudssuffix zou zijn, betekent dat dat er meerdere boeken in de kast staan. Dat is aannemelijk. In (23) staat echter de samenstelling *boekhandel*. Omdat hier de *-en* ontbreekt, zou in deze winkel slechts één boek worden aangeboden. De *-en* moet dus een betekenisloos morfeem zijn, dat enkel dient om de samengestelde leden te verbinden. Als een bindmorfeem wel noodzakelijk is om een dergelijke relatie aan te geven, dan zou het in (23) ook tussen beide leden moeten staan. In (24) zien we dat wanneer we *-en* tussen beide leden plaatsen, de samenstelling onwelgevormd wordt. Andersom geldt hetzelfde: als we de *-en* in (21) weghalen, krijgen we eveneens een onwelgevormde samenstelling (22).

De vraag is vervolgens of sommige rechterleden een bindmorfeem afdwingen. Ik geef daarom in (25) en (27) voorbeelden, die minimale paren vormen met *boekenkast* (21) en *boekhandel* (23). In (25) zien we *ladekast*. In deze samenstelling zien we geen bindmorfeem, terwijl in een *ladekast* meerdere laden zitten. Wanneer we de *-n* toevoegen wordt de samenstelling onwelgevormd (26). Het is dus niet zo dat samenstellingen met *kast* als rechterlid altijd een bindmorfeem dragen. Ook voorbeeld in (27) kan ons geen duidelijkheid bieden over het aandeel

in betekenis van het bindmorfeem. Bij *vrouwenhandel* (27) is het bindmorfeem verplicht. Zonder het bindmorfeem wordt de samenstelling onwelgevoemd, zoals we zien in (28).

Een ander argument tegen Booij's (2002) visie is het feit dat wanneer er wel een bindmorfeem tussen de leden van een samenstelling staat, dat bindmorfeem niet altijd een relatie aangeeft. Dat zien we in het volgende voorbeeld:

(29) [[[afstand]_N s] [[be[dien]_V]_V ing]_N]_N]_N

Een *afstandsbediening* in (29) is niet te parafrazen naar *het bedienen van de afstand*, noch kunnen we het bindmorfeem *-s* interpreteren als meervoudssuffix van *afstand*. De *-s* in (29) moet een betekenisloze tussenklank zijn.

Ik sluit mij aan bij de opvatting van Lieber & Štekauer (2009) dat bindmorfemen semantisch lege toevoegingen zijn, die slechts beide leden aan elkaar verbinden. Ik ben het niet met Booij (2002) eens dat het bindmorfeem met woord waar het achter staat één lexem vormt, maar ik constateer wel dat bindmorfemen onderdeel kunnen zijn van een samenstelling en dus in de definitie moeten worden opgenomen.

Bauer (1978, 2009) stelt ook dat een samenstelling een combinatie is van lexemen. Hij voegt daaraan toe dat alle samenstellingen te herleiden zijn tot binaire structuren van twee lexemen. Dat houdt in dat telkens wanneer een lexem wordt toegevoegd aan een samenstelling, opnieuw een verdeling tussen twee lexemen kan worden gemaakt, ook al bevatten die lexemen weer kleinere lexemen. Ik illustreer dat met het volgende voorbeeld:

(30) [[[zweef]_V [vlieg]_V]_V]_V [[[opleiding]_N s] [school]_N]_N]_N

De samenstelling *zweefvliegopleidingsschool* uit (30) bestaat uit vier woorden: *zweef*, *vlieg*, *opleiding* en *school*. In de visie van Bauer (1978:350) zijn deze vier woorden te herleiden tot twee lexemen. Deze scheiding wordt gemaakt op basis van de determinant/determinatum relatie (Trommelen & De Haas 1993). In de haakjesstructuur van (30) zien we deze binaire structuur terug. Ik heb daar een scheiding gemaakt tussen *zweefvlieg* en *opleidingsschool*.

In deze subparagraaf hebben we gezien dat een samenstelling uit meer kan bestaan dan alleen vrije woorden. Zo kan het linkerlid ook een woordgroep zijn. Ik heb aangetoond dat bindmorfemen betekenisloos zijn, maar ik constateer wel dat ze kunnen voorkomen in samenstellingen. Ze moeten dus in de definitie worden opgenomen. Ten slotte neem ik Bauers (1978) constatering over dat samenstellingen altijd te herleiden zijn tot twee lexemen. In de volgende paragraaf formuleer ik een definitie op basis van de besproken opvattingen over de definitie van samenstellingen.

2.2.4 Conclusie

In de voorgaande subparagrafen heb ik een overzicht gegeven van de opvattingen over de definitie van een samenstelling. Daar kwam naar voren dat een samenstelling uit stammen en woorden kan bestaan, maar dat het linkerlid ook een woordgroep kan zijn. Al deze typen leden van een samenstelling kunnen worden ondergebracht onder de term 'lexem'. Deze lexemen moeten een onderlinge determinant/determinatum relatie vertonen (Trommelen & De Haas 1993). Ik neem deze term dan ook over, met uitzondering van Booij's (2002) opvatting dat het bindmorfeem samen met het woord waar het bij hoort, een lexem vormt. Het bindmorfeem is wel onderdeel van een samenstelling, maar deze tussenklank is betekenisloos. Ik noem het

bindmorfeem als los element in mijn definitie. De definitie van een samenstelling luidt naar mijn inzicht, als volgt: een samenstelling is een combinatie van twee lexemen tot een nieuw lexeem. De lexemen kunnen stammen, woorden en woordgroepen zijn, die een onderlinge determinant/determinatum relatie vertonen. Binnen de samenstelling kunnen betekenisloze bindmorfemen voorkomen.

We zijn in deze paragraaf al enkele kenmerken van samenstellingen tegengekomen. Het morfologische kenmerk dat samenstellingen uit minstens twee vrije morfemen bestaan, de semantische eigenschap van samenstellingen dat de leden een onderlinge determinant/determinatum relatie moeten vertonen en het syntactische gegeven dat (in)flexie binnen samenstellingen niet mogelijk is. In de volgende paragraaf (2.3) ga ik in op deze en andere kenmerken van samenstellingen. Ik richt me daar met name op de distinctieve eigenschappen, op basis waarvan samenstellingen zich onderscheiden van andere woordprocessen.

2.3 Diagnostische criteria

2.3.1 Introductie

In bovenstaande paragraaf heb ik de definitie geformuleerd van een samenstelling. Een samenstelling is een combinatie van twee lexemen tot een nieuw lexeem. De lexemen kunnen stammen, woorden en woordgroepen zijn. Binnen de samenstelling kunnen betekenisloze bindmorfemen voorkomen. In deze paragraaf bepaal ik aan welke distinctieve criteria samenstellingen voldoen, op basis van de morfologische (2.3.2), syntactische (2.3.3), fonologische (2.3.4) en semantische eigenschappen (2.3.5) van samenstellingen.

Voorafgaand aan deze subparagrafen, beoordeel ik in deze introductie spelling als criterium voor samenstellingen. In principe worden in het Nederlands alle samenstellingen aaneengeschreven, soms met behulp van een koppelteken. Spelling is echter een conventie, waaraan geen taalkundige conclusies verbonden mogen worden. Spelling geldt daarom niet als criterium voor samenstellingen. In de volgende paragraaf bepaal ik welke morfologische kenmerken de distinctieve criteria van samenstellingen vormen.

2.3.2 Morfologische criteria

In deze paragraaf onderzoek ik op basis van welke morfologische criteria Nederlandse samenstellingen zich onderscheiden van andere woordcombinaties. Ik bespreek het verschil tussen samenstellingen en respectievelijk ongelede woorden, derivationele affigering, (in)flexionele affigering en woordgroepen.

Ongelede woorden bestaan uitsluitend uit één vrij morfeem. Een vrij morfeem is de stam die overblijft, wanneer een woord niet verder uit elkaar gehaald kan worden. Dat zagen we in 2.2.2. *Doos* (4) is een dus voorbeeld van een ongeleed woord.

Tegenover ongelede woorden staan gelede woorden. Samenstellingen bestaan uit meerdere morfemen en zijn dus geleed. Er bestaan naast samenstelling nog twee typen gelede woorden. Deze zijn ontstaan door derivationele affigerings- en (in)flexionele affigeringsprocessen.

Laten we eerst kijken naar het verschijnsel derivationele affigering. Het verschil tussen samenstelling en dit type affigering is dat bij derivationele affigering uitsluitend een combinatie gemaakt wordt van gebonden morfemen aan vrije morfemen. Het verschil tussen vrije en

gebonden morfemen heb ik besproken in 2.2.2. Gebonden morfemen zijn affixen. Ze kunnen aan een stam gehecht worden, maar ook aan een reeds geaffigeerd woord. Ik illustreer dat met het volgende voorbeeld (Don e.a. 1994:33):

(31) [werk]_V

(32) [ver [werk]_V]_V

(33) [[ver [werk]_V]_V baar]_A

In (31) zien we de verbale stam *werk*. In (32) wordt daar het affix *ver-* aan gehecht. Affixen die vooraan worden aangehecht noemen we prefixen. De betekenis van (31) verandert door *ver-*. In (33) wordt *-baar* aan *verwerk* gehecht. Affixen die achteraan worden aangehecht noemen we suffixen. Door dit suffix verandert de woordsoort: *verwerk* (32) is een werkwoord, terwijl *verwerkbaar* in (33) een adjectief is. Derivatieve affixen kunnen dus ook aan reeds geaffigeerde woorden worden gehecht.

Het gegeven blijft dat derivatieve affigering draait om de combinatie tussen een vrij morfeem en minstens één gebonden morfeem tot een nieuw woord. Samenstellingen bestaan uit minstens twee vrije morfemen.

Ik heb hierboven aangegeven in welk opzicht samenstellingen zich onderscheiden van het affigeringsproces. Een overeenkomst tussen beide woordvormingsprocessen is het feit dat er een nieuw woord wordt gevormd.

Bij (in)flexionele affigering wordt er geen nieuw woord gevormd, omdat alleen de vorm en functie zich aanpassen (Booij & Van Santen 1998:8). Ik leg eerst het terminologische verschil tussen flexie en inflexie uit. 'Flexie' verwijst naar de verbuiging van substantieven en adjectieven. De term 'inflexie' wordt gebruikt om de vervoeging van werkwoorden aan te geven. Ik conformeer me hier aan het gebruik van Don e.a. (1994:29). Ik geef van elke beide processen een voorbeeld.

(34) [[tafel]_N s]_N

(35) [[sterk]_A e]_A

(36) [[ver [werk]_V]_V t]_V

In (34) zien we het meervoud van *tafel*. De *-s* wordt aan *tafel* gehecht. De vorm verandert, omdat het woord het meervoud moet aanduiden. (35) toont het adjectief *sterke*. *Sterk* en *sterke* hebben dezelfde betekenis en woordsoort, alleen past de vorm zich aan. In (36) is de *t* aan de stam *verwerk* gehecht, wat ertoe leidt dat *verwerk* een derde persoon enkelvoudsvorm wordt. Het verschil tussen derivatieve en inflexionele affigering wordt duidelijk als we (36) vergelijken met (33). Waar in (33) het suffix *-baar* de categorie en de betekenis van *verwerk* (32) verandert, verandert de aanhechting van de *-t* in (36) slechts de vorm van de stam, ten behoeve van diens functie in de zin. (In)flexie maakt dus slechts nieuwe vormen van bestaande woorden. Er worden dus geen nieuwe woorden gevormd, in tegenstelling tot samenstellingen en derivatieve affigeringsprocessen.

Ik sluit deze paragraaf af met het verschil tussen samenstellingen en woordgroepen. Dat doe ik op basis van twee criteria: interne onscheidbaarheid en accentuering.

Het eerste criterium is morfologisch en houdt in dat de leden van een woordgroep van elkaar gescheiden kunnen worden, terwijl de leden van een samenstelling onscheidbaar zijn. Ik licht dit toe met behulp van de volgende voorbeelden:

- (37) [[koel]_V [kast]_N]_N
 (38) [rot [[koel]_V [kast]_N]_N]_N
 (39) *[[koel]_V [rot [kast]_N]_N]_N

- (40) [[koele]_{AP} [kast]_N]_{NP}
 (41) [rot [[koele]_{AP} [kast]_N]_{NP}]_{NP}
 (42) [[koele]_{AP} [rot [kast]_N]_N]_{NP}

In (37) zien we de samenstelling *koelkast*. (38) laat zien we *rot* voor deze samenstelling kunnen plaatsen. *Rot* is hier geen adjectief, maar een zogenaamd pejoratief prefix (Booij 2002:153). In (39) zien we dat *koelkast* niet gescheiden kan worden door *rot*. De samenstelling wordt dan onwelgevoemd. In (40) voeren we dezelfde test uit voor de woordconstructie *koele kast*. *Rot* kan ook geplaatst worden voor *koele kast*, zoals blijkt uit (41). *Rot* kan ook tussen beide leden van deze woordgroep staan. Dat zien we in (42). Dat bevestigt dat we in (40) te maken hebben met een woordgroep. Samenstellingen zijn intern onscheidbaar.

Het tweede kenmerk is fonologisch. Ik illustreer het verschil tussen de accentuering van samenstellingen en woordgroepen met het volgende voorbeeld (Trommelen & De Haas 1993:361):

- (43) een [[zwárt]_A [boek]_N]_N
 (44) een [[zwart]_A [bóek]_N]_{NP}

In (43) staat de samenstelling *zwartboek*. Het accent aigu in (43) geeft aan dat het hoofdaccent op *zwárt* ligt. In (44) zien we woordgroep *zwart boek*. Het hoofdaccent ligt hier niet op *zwart* maar op *boek*. Bij nominale woordgroepen ligt het hoofdaccent dus op het substantief. Omdat het substantief bij woordgroepen rechts staat, zoals in (44), ligt het hoofdaccent op het rechterdeel. In nominale samenstelling valt het accent meestal op het linkerlid. Op de accentuering van samenstellingen kom ik terug in 2.3.4. We zullen daar zien dat de hoofdklemtoon van samenstellingen niet altijd links ligt.

In deze paragraaf hebben we gezien op basis van welke morfologische kenmerken samenstellingen zich onderscheiden van andere ongelede woorden, affigering en woordgroepen. Samenstellingen bestaan uit minstens twee vrije morfemen. Gebonden morfemen hoeven niet voor te komen in samenstellingen, maar dat mag wel. Verder zijn samenstellingen intern onscheidbaar. Het verschil in accentuering tussen woordgroepen en samenstelling is een fonologisch criterium, waar ik in 2.3.4 op terug kom. In de volgende subparagraaf analyseer ik de syntactische eigenschappen van samenstellingen.

2.3.3 Syntactische criteria

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat samenstellingen uit minstens twee vrije morfemen bestaan, die intern onscheidbaar zijn. In deze paragraaf bespreek ik twee syntactische kenmerken van samenstellingen: recursiviteit en rechtshoofdigheid.

Ik ga eerst in op de recursiviteit van samenstellingen. In 2.2.3 heb ik vastgesteld dat samenstellingen uit lexemen bestaan en dat elke samenstelling te herleiden is tot een binaire structuur (Bauer 2009:350). Uit het voorbeeld in (31) konden we wel afleiden dat een samenstelling steeds is uit te breiden met een nieuw lexem.

- (30) [[[zweef]_V [vlieg]_V]_V [[[opleiding]_N s] [school]_N]_N]_N

Zo kunnen we de samenstelling uit (30) uitbreiden met het woord *diploma* en vervolgens met *uitreiking*. De samenstellingen zien er dan als volgt uit:

(45) [[[[zweef]_V[vlieg]_V]_V[[[opleiding]_Ns][school]_N]_N][diploma]_N]_N

(46) [[[[zweef]_V[vlieg]_V]_V[[[opleiding]_Ns][school]_N]_N][diploma]_N[uitreiking]_N]_N

Het maximaal aantal “sublexemen” waaruit een samenstelling kan bestaan, lijkt oneindig: we kunnen in theorie lexemen blijven aanhechten. Deze eigenschap van samenstellingen noemen we recursiviteit. Volgens Don (2009:371) bestaat er inderdaad geen officiële bovengrens, maar is zijn observatie dat samenstellingen niet langer gemaakt worden dan (30). Langere samenstellingen, zoals in (45) en (46), komen meestal gekunsteld over en kunnen beter geparafraseerd worden naar woordgroepen. (46) ziet er dan als volgt uit:

(47) Morgen heb ik de diplomauitreiking van mijn zweefvliegopleidingsschool.

We zien hier dat in de zin in (47) de samenstelling uit (46) is verdeeld in de twee lexemen: *diplomauitreiking* en *zweefvliegopleidingsschool*. Dat sluit aan bij de theorie van Bauer (2009:350), dat alle samenstellingen te herleiden zijn tot binaire structuren.

Recursiviteit is dus een eigenschap van samenstellingen, maar misschien niet geschikt als feilloos criterium. Dit kenmerk geldt namelijk alleen voor nominale samenstellingen. Samenstellingen die als geheel een adjectief of werkwoord vormen, kennen deze eigenschap niet. Ik illustreer dat met de volgende voorbeelden (Trommelen & De Haas 1993:425,443):

(48) [[pan]_N[klaar]_A]_A

(50) [[zweef]_V[vliegen]_V]_V

(49) *[[olie]_N[pan]_N][klaar]_A]_A

(51) *[[snel]_{ADV}[[zweef]_V[vliegen]_V]_V]_V

In (48) zien we de adjectivische samenstelling *panklaar*. Als we *panklaar* aan de voorkant uitbreiden met het substantief *olie*, blijkt deze samenstelling onwelgevormd. Dat zien we in (49). Adjectivische samenstellingen kunnen niet als basis dienen voor een nieuwe samenstelling. Dat geldt ook voor verbale samenstellingen. In (50) zien we de verbale samenstelling *zweefvliegen*. Als we het bijwoord *snel* vooraan aanhechten, wordt de samenstelling onwelgevormd, zoals we zien in (51).

Recursiviteit is bovendien geen distinctieve eigenschap van samenstellingen: affigeringsprocessen kunnen ook door gebonden morfemen aan weerszijden uitgebreid worden. Dat zagen we al in 2.3.2.

We hebben zojuist vastgesteld dat recursiviteit geen betrouwbaar kenmerk voor Nederlandse samenstellingen is, omdat het alleen voor nominale samenstellingen geldt en geen distinctief criterium is. Ik verwerp hiermee recursiviteit als algemeen geldende voorwaarde voor een samenstelling.

Het tweede syntactische criterium is dat samenstellingen een hoofd hebben. Het hoofd is het belangrijkste lid van de samenstelling, dat de syntactische eigenschappen van de samenstelling bepaalt. Deze eigenschappen zijn de woordsoort, het geslacht en flexie. Ik bespreek deze drie kenmerken hieronder.

Het hoofd bepaalt allereerst de woordsoort van een samenstelling. Ik illustreer dat met de volgende voorbeelden:

(52) [[schuif]_V[deur]_N]_N

(53) [[vuur]_N[rood]_A]_A

(54) [[rang]_N[schikken]_V]_V

In (52) zien we het werkwoord *schuif* en het substantief *deur*, die samen *schuifdeur* vormen. *Schuifdeur* is ook een substantief, zoals we zien in (52). De samenstelling *vuurrood* (53) is een adjectief, net zoals het rechterlid *rood*. De verbale samenstelling *rangschikken* in (54) is voortgekomen uit het substantief *rang* en het werkwoord *schikken*. Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat het rechterdeel de woordsoort bepaalt en dus het hoofd is.

Het rechterlid bepaalt ook het geslacht van samenstellingen. Dat komt het duidelijkst naar voren in de lidwoordkeuze. Adjectivische en verbale samenstellingen dragen geen geslacht, dus dit kenmerk geldt alleen voor nominale samenstellingen. Ik licht dit kenmerk toe met de volgende voorbeelden:

(55) het [[flat]_N [gebouw]_N]_N

(56) de [[flat]_N

(57) het [gebouw]_N

In (55) zien we de samenstelling *flatgebouw*. Deze samenstelling draagt het lidwoord 'het'. Zoals we kunnen zien in (56) is het lidwoord van *flat* 'de'. (57) laat zien dat het lidwoord van *gebouw* 'het' is. Het lidwoord van de samenstelling komt dus overeen met het lidwoord van het rechterlid, en dus is *gebouw* het hoofd van de samenstelling.

Het hoofd bepaalt ten slotte de flexie van samenstellingen. Dat licht ik toe met het volgende voorbeeld:

(58) [[flat]_N [[gebouw]_N en]_N]_N

(59) *[[flat]_N [[gebouw]_N s]_N]_N

(60) [[flat]_N s]_N

(61) [[gebouw]_N en]_N

In (58) zien we de samenstelling *flatgebouwen*, de welgevormde meervoudsvorm van (55). (59) laat het onwelgevormde meervoud **flatgebouws* zien. In (60) zien we het meervoud van *flat*: *flats*. Het meervoud van *gebouw* is *gebouwen* (61). Het meervoud van de samenstelling in (58) komt overeen met de meervoudsvorm van het rechterlid. Uit dit voorbeeld kunnen we opmaken dat het rechterlid inderdaad de flexie bepaalt.

Voor inflexie gaat dat niet op. Verbale samenstellingen worden altijd zwak vervoegd (Booij 2002:162). Verbale samenstellingen nemen in dit opzicht een speciale positie in. Ik illustreer dat met de volgende voorbeelden:

(62) [[glim]_V [[lach]_V en]]_V

(65) [[lach]_V en]_V

(63) [[glim]_V [[lach]_V te]]_V

(66) [[lach]_V te]_V

(64) [ge [[glim]_V [lach]_V]_V t]_V]_V

(67) [ge[[lach]_V en]_V]_V

We zien dat de verbale samenstelling *glimlachen* (62) zwak wordt vervoegd in de verleden tijd (63) en voltooid tijd (64). *Lachen* (65) is een sterk werkwoord. In de verleden tijd wordt *lachen* wel zwak vervoegd tot *lachte* (66). Deze vorm komt overeen met (63): *glimlachte*. De voltooid tijd wijkt af: waar *lachen* in de verleden tijd sterk wordt vervoegd tot *gelachen* (67), wordt *glimlachen* zwak vervoegd tot *geglimlacht* (64). Verbale samenstellingen worden altijd zwak vervoegd, ongeacht de oorspronkelijke vervoeging van het werkwoord dat het rechterlid vormt.

Uit de voorbeelden in deze paragraaf kunnen we nog een eigenschap van het hoofd opmaken. In Nederlandse samenstellingen staat het hoofd rechts in samenstellingen. Op basis van dit kenmerk voldoen samenstellingen aan de Rechts-is-hoofdregel, die oorspronkelijk geformuleerd is voor het Engels (Lieber 2009:366). Deze regel houdt in dat in samenstellingen het meest rechtse lid het hoofd is.

Hiermee sluit ik de syntactische criteria af. We hebben gezien dat nominale samenstellingen recursief zijn en dus telkens opnieuw uitgebreid kunnen worden. Omdat deze eigenschap alleen opgaat voor nominale samenstellingen opgaan, neem ik dit kenmerk niet aan als distinctief criterium. We zagen verder dat samenstellingen een grammaticaal hoofd hebben, dat rechts in de samenstelling staat. Dat hoofd bepaalt de woordsoort, de flexie en, bij nominale samenstellingen, het geslacht van samenstellingen. Verbale samenstellingen worden altijd zwak vervoegd. Hoofdigheid neem aan als distinctief criterium. In de volgende paragraaf ga ik in op de fonologische aard van samenstellingen.

2.3.4 Fonologisch criterium

In 2.3.2 en 2.3.3 hebben we de onderscheidende morfologische en syntactische kenmerken van samenstellingen vastgesteld. In deze paragraaf bekijken we welke fonologische eigenschap samenstellingen hebben.

In 2.3.2 hebben we gezien dat accentuering samenstellingen onderscheidt van woordgroepen. Dat zagen we aan de hand van de volgende voorbeelden:

(43) een [[zwárt]_A[boek]_N]_N

(44) een [[zwart]_A[bóek]_N]_{NP}

Het hoofdaccent valt in (43) op het linkerlid. Dit criterium blijkt geen absoluut criterium voor samenstellingen. Daarvoor geef ik drie redenen. Het kenmerk is ten eerste alleen distinctief voor nominale samenstellingen en niet voor verbale en adjectivische samenstellingen. Verbale samenstellingen hebben wel een initiële hoofdklemtoon, maar verbale woordgroepen ook. Dat zien we in de volgende voorbeelden (Trommelen & De Haas 1993:446):

(68) [[sláap]_N [[wandel]_V en]_V]_V

(69) Omdat zij in hun [[sláap]_{NP} [[wandel]_V en]_{VP}]_{VP}

(68) laat de verbale samenstelling *slaapwandelen* zien. Het linkerlid *slaap* draagt de klemtoon. De vuistregel gaat dus op, alleen is de accentuering niet onderscheidend voor woordgroepen. Dat blijkt uit (69). De verbale woordgroep (*in hun*) *slaap wandelen* heeft volgens Trommelen & De Haas (1993) ook een initieel hoofdaccent.

De klemtoon van adjectivische samenstellingen ligt meestal op het rechterlid, maar het klemtoonpatroon blijkt variabel. Ik illustreer dat met de adjectivische samenstelling *doodziek* (Trommelen & De Haas 1993:425):

(70) De jongen is [[dood]_N [zíek]_A]_A

(71) De jongen is [[dóod]_N [zíek]_A]_A

(72) De jongen is [[dóod]_N [ziek]_A]_A

In (70) zien we de samenstelling *doodziek*, met een finaal hoofdaccent. Dit klemtoonpatroon representeert het algemene patroon voor adjectivische samenstellingen. In (71) worden de leden van de samenstelling *doodziek* gelijk beklemtoond. De zin blijft welgevormd en dat geldt ook voor (72). *Doodziek* heeft daar de hoofdklemtoon op het eerste lid.

Naar aanleiding van bovenstaande voorbeelden moet ik opmerken dat accentuering vaak contextafhankelijk is. Dat is de tweede reden waarom accentuering geen onderscheidend criterium is voor samenstellingen. Ik zou me kunnen voorstellen dat iemand de verbale woordgroep in (69) accentueert als in (73):

(73) Omdat zij in hun [[slap]NP [[wándel]V en] VP] VP

De klemtoon in (73) ligt wel op het rechterdeel. De positie van het hoofdaccent van samenstellingen is dus variabel. Dat geldt met name voor adjectivische en verbale samenstellingen.

De derde reden waarom accentuering naar mijn inzicht geen onderscheidend criterium is, is dat er voor nominale samenstellingen veel uitzonderingen zijn. We zien voorbeelden van deze uitzonderingen in (74) (Trommelen & De Haas 1993:389):

(74)	[[stad] _N [húis] _N] _N	[[[rijk] _N s] [muséum] _N] _N
	[[[boer] _N en] [zóon] _N] _N	[[[staat] _N s] [drukkeríj] _N] _N
	[[burger] _N [váder] _N] _N	

De samenstellingen in (74), met *stad*, *rijk*, *boer*, *staat* en *burge(r)* als linkerlid, hebben het hoofdaccent op het rechterlid. Deze voorbeelden komen als uitzonderingen naar voren in de literatuur. Er blijken echter geen aanwijsbare redenen, die de afwijkende accentuering van deze nominale samenstellingen verantwoorden. Daar komt nog bij dat dat samenstellingen met deze linkerleden, niet consequent afwijken van het standaard klemtoonpatroon. Dat zien we in (75) (Trommelen & De Haas 1993:389):

(75)	[[stád] _N [[houd] _V er]] _N] _N	[[[ríjk] _N s] [academie] _N] _N
	[[[bóer] _N en] [oorlog] _N] _N	[[[stáat] _N s] [burger] _N] _N
	[[búrger] _N [plicht] _N] _N	

Het hoofdaccent van de woorden in (75) ligt op het linkerlid. Dat gaat in tegen de bewering dat alle samenstellingen met *stad*, *rijk*, *boer*, *staat* en *burger* als linkerlid een finaal hoofdaccent hebben.

Ik verwerp accentuering als onderscheidend criterium voor samenstellingen. Ten eerste geldt het initiële hoofdaccent alleen als een distinctieve eigenschap voor nominale samenstellingen. Uit (74) blijkt dat deze vuistregel bij nominale samenstellingen echter ook veel uitzonderingen kent, die bovendien geen consequent patroon laten zien. Verder is accentuering contextafhankelijk. In de volgende paragraaf ga ik in op de semantische eigenschappen van samenstellingen.

2.3.5 Semantische criteria

In deze paragraaf onderzoek ik de semantische kenmerken van samenstellingen. In paragraaf 2.2 heb ik al een belangrijke semantische eigenschap van samenstellingen behandeld. De twee

lexemen van een samenstelling moeten een onderlinge determinant/determinatum relatie vertonen. Het determinatum is het semantische hoofd van de samenstelling. In 2.3.3 hebben we gezien dat elke samenstelling een grammaticaal hoofd heeft. In deze paragraaf laat ik zien dat het grammaticale hoofd en het semantische hoofd door hetzelfde lid vertegenwoordigd worden. Het hoofd bepaalt dus niet alleen de grammaticale kenmerken, maar ook voor een groot deel de betekenis.

Het volgende voorbeeld toont aan dat het rechterdeel het semantische hoofd is:

(76) [[koffie]_N [melk]_N]_N

De samenstelling in (76) laat een soort *melk* zien, namelijk *koffiemelk*. *Koffiemelk* is een hyponiem van *melk* (Bauer 2009:348). Het lexem *melk* is hier dus semantisch verplicht. Ik illustreer deze relatie met de volgende voorbeelden:

(77) Ik drink [[koffie]_N [melk]_N]_N.

(78) Ik drink [melk]_N.

(79) Ik drink [koffie]_N.

In (77) zien we de zin *Ik drink koffiemelk*. De betekenis van deze zin is niet veranderd in (78), alleen wordt niet gespecificeerd om wat voor melk het gaat. De zin in (79) heeft een heel andere betekenis. *Melk* is dus het semantische hoofd van de samenstelling in (77). Een samenstelling moet als geheel een hyponiem zijn van het semantische hoofd. Laten we bekijken of het grammaticale en semantische hoofd inderdaad hetzelfde hoofd zijn. We halen daarvoor de volgende voorbeelden terug:

(52) [[schuif]_V [deur]_N]_N

(53) [[vuur]_N [rood]_A]_A

(54) [[rang]_N [schikken]_V]_V

In (52) zien we de samenstelling *schuifdeur*. Een schuifdeur is een soort *deur* en niet een soort *schuif*. *Schuifdeur* is dus een hyponiem van *deur* en dat maakt *deur* het semantische hoofd. In 2.3.3 hadden we gezien dat *deur* ook het grammaticale hoofd was. In (53) zien we hetzelfde voor *vuurrood*. Het adjectief *rood* bepaalt de woordsoort, maar ook de betekenis. Het gaat hier om een soort *rood* en niet een soort *vuur*. Ook het rechterlid *schikken* in *rangschikken* (54) is het grammaticale hoofd en het semantisch hoofd. *Rangschikken* is een hyponiem van *schikken* en niet van *rang* of *rangen*.

Op basis van bovenstaande voorbeelden neem ik aan dat het hoofd van een samenstelling niet alleen de grammaticale kenmerken van de samenstelling bepaalt, maar ook de betekenis.

Een ander semantisch criterium kan betrekking hebben op de relatie tussen de leden van een samenstelling. We hebben al bepaald dat *melk* het semantische hoofd is. Het gaat hier om een soort *melk*, namelijk *melk* voor in de *koffie*. De vraag is of elke samenstelling met *melk* als rechterlid, een soortgelijke relatie laat zien. Laten we daarvoor de volgende voorbeelden analyseren:

(80) [[chocolade]_N [melk]_N]_N

(81) [[baby]_N [melk]_N]_N

(82) [[[karn]_V e]_V [melk]_N]_N

(83) [[moeder]_N [melk]_N]_N

(84) [[school]_N [melk]_N]_N

De voorbeelden (80)-(84) laten zien dat de relatie tussen de leden van een samenstelling zeer variabel kan zijn. *Melk* is overal het semantische hoofd, omdat we telkens te maken hebben met een soort *melk*. We hebben niet overal te maken met dezelfde relatie. Zo wordt in (80) melk bedoeld die van chocolade is gemaakt, in (81) melk voor baby's, in (82) melk die gekarnd is, in (83) melk die door de moeder is gemaakt en (84) is melk voor op school. Geen van de samenstellingen laat dezelfde relatie zien. Op basis van deze voorbeelden lijken mij de mogelijke relaties tussen leden van een samenstelling te variabel. Daarom vormt dit geen criterium voor een samenstelling. Ik sluit me met deze conclusie aan bij Bauer (2009:353), die stelt dat het aantal relaties dat binnen endocentrische samenstellingen kan voorkomen, onbepaald is.

Een laatste semantische kenmerk zou kunnen zijn of de betekenis van een samenstelling altijd afleidbaar moet zijn uit de betekenis van de afzonderlijke delen. In de voorbeelden van (80-84) is dat wel een geval, maar dat is niet altijd zo. Vaak ontwikkelen samenstellingen een zogenaamd semantisch surplus (Smedts & Van Belle 2003:63) in vergelijking met hun syntactische parafraze. Een voorbeeld daarvan zien we in (85), (Smedts & Van Belle 2003:63):

(85) [[stad]_N [huis]_N]_N

Een *stadhuis* (85) is niet een huis in een stad, maar een huis waarin het bestuur van een stad gevestigd is. Deze samenstelling heeft dus meer betekenis dan de combinatie van de betekenis van de afzonderlijke leden. Dit type samenstellingen noemen we gelexicaliseerd (Bauer 1978:76). Ze zijn als geheel opgeslagen in ons lexicon. We zouden kunnen stellen dat bijna alle samenstellingen gelexicaliseerd zijn. Dat geldt met name voor samenstellingen die we vaak gebruiken, zoals de volgende voorbeelden:

(86) [[zak]_N [doek]_N]_N
'zakdoek'

[[[lip]_N en] [stift]_N]_N
'lippenstift'

[[fris]_A [drank]_N]_N
'frisdrank'

De voorbeelden in (86) zijn samenstellingen die we vaak horen of gebruiken. We bepalen de betekenis niet meer door de betekenis van de afzonderlijke leden te combineren, maar de betekenis van deze samenstellingen is opgeslagen in ons hoofd. Naar aanleiding van (85) kunnen we concluderen dat de betekenis van een samenstelling niet per se een letterlijke opsomming hoeft te zijn van de betekenis van de afzonderlijke lexemen.

We hebben in deze paragraaf gezien dat het hoofd van een samenstelling ook de betekenis van de samenstelling bepaalt. De relatie die bestaat tussen beide leden blijkt zeer variabel en vormt dus geen controleerbaar kenmerk van samenstellingen. Dat geldt ook voor de mate van lexicalisatie. De betekenis van samenstellingen blijkt soms niet op te maken uit de betekenis van de afzonderlijke leden. Dat heeft geen invloed op het gegeven dat we te maken hebben met een samenstelling.

2.3.6 Conclusie

In de vorige subparagrafen heb ik een overzicht gegeven van de kenmerken van samenstellingen. Ik heb bepaald welke kenmerken distinctief zijn. Allereerst bleek dat samenstellingen bestaan uit twee vrije morfemen en eventueel gebonden morfemen. Ze

onderscheiden hierin van ongelede woorden en affigering. We zagen verder dat samenstellingen intern onscheidbaar zijn. Daarmee onderscheiden ze zich van woordgroepen. Samenstellingen hebben een hoofd dat de woordsoort, de flexie, het geslacht en de betekenis bepaalt. Het hoofd staat rechts in de samenstelling.

We hebben nu een goed beeld gekregen van de distinctieve kenmerken van samenstellingen. In paragraaf 2.4 stel ik een lijst op van deze diagnostische criteria, die inzicht geven in de vraag of wat de aard van samenstellingen is.

2.4 Conclusie

In 2.2 heb ik de volgende definitie geformuleerd: een samenstelling is een combinatie van twee lexemen tot een nieuw lexeem. Deze lexemen kunnen stammen, woorden en woordgroepen zijn, die een onderlinge determinant/determinatum relatie vertonen. Binnen de samenstelling kunnen bindmorfemen voorkomen, die betekenisloos zijn.

Deze definitie gaf geen inzicht in de onderscheidende diagnostische criteria van samenstellingen. In 2.3 heb ik daarom de morfologische, syntactische, fonologische en semantische kenmerken van samenstellingen geanalyseerd en bepaald welke distinctief en universeel geldend zijn voor Nederlandse samenstellingen. Ik heb met behulp van deze diagnostische criteria de volgende lijst opgesteld:

- (I) De woordconstructie moet uit minstens twee vrije morfemen bestaan.
- (II) De leden van de woordconstructie mogen niet gescheiden kunnen worden door een ander woord.
- (III) Het rechterlid bepaalt de woordsoort van de hele woordconstructie.
- (IV) Het rechterlid bepaalt de flexiemogelijkheden van de hele woordconstructie.
- (V) Het rechterlid bepaalt het geslacht van de hele woordconstructie, als deze woordconstructie als geheel een substantief is.
- (VI) De hele woordconstructie is een hyponiem van het rechterlid.

De eerste voorwaarde onderscheidt samenstellingen van ongelede woorden en affigering. Het lijkt mij niet relevant om in (I) te vragen naar het aantal gebonden morfemen: het aantal vrije morfemen is distinctief. In (II) controleer ik de interne onscheidbaarheid. Samenstellingen kunnen intern niet gescheiden worden. Daarmee onderscheiden samenstellingen zich van woordgroepen. (III) t/m (VI) refereren aan de grammaticale hoofdigheid van samenstellingen. Het hoofd staat rechts en bepaalt de woordsoort (III), de flexiemogelijkheden (IV) en het geslacht (V) van de hele constructie. De term 'woordconstructie' is wat omslachtig, maar ik vermijd hiermee te vroeg een woordconstructie de term 'samenstelling' te geven. In (VI) geef ik aan dat het rechterdeel het semantische hoofd moet zijn. Dat sluit aan bij de onderlinge determinant/determinatum relatie, die de lexemen onderling vertonen.

De vraag is of de lijst werkt. We gaan er vanuit dat zodra aan één van de criteria niet wordt voldaan, de betreffende constructie geen samenstelling is. Ik toets de lijst nu met de voorbeelden uit de inleiding (1.1).

(1) appeltaart

- (I) ja - Ik eet een [appel]_N
- Ik eet een [taart]_N
- (II) ja - Ik eet een [rot [[appel]_N [taart]_N]_N]_N
- *Ik eet een [[appel]_N [rot [taart]_N]_N]_N

(III)	—	Beide leden zijn een nomen: [appel] _N en [taart] _N
(IV)	ja	- [[appel] _N [[taart] _N en] _N] _N
- [[appel] _N s] _N
- [[taart] _N en] _N
- *[[appel] _N [[taart] _N s] _N] _N
(V)	—	Zowel appel als taart dragen het lidwoord 'de'.
- de [[appel] _N [taart] _N] _N
- de [appel] _N
- de [taart] _N
(VI)	ja	Een <i>appeltaart</i> is een soort <i>taart</i> .

We kunnen concluderen dat op basis van mijn lijst *appeltaart* een samenstelling is. Beide leden zijn vrije morfemen (I), de leden zijn onscheidbaar (II), het rechterlid is het grammatische hoofd, op basis van de flexiemogelijkheden (III), en het semantische hoofd (V). Het derde en vijfde criteria zijn niet bepalen, omdat in dit geval de leden dezelfde woordsoort hebben en hetzelfde lidwoord dragen. Dat betekent niet dat aan deze voorwaarden niet wordt voldaan. Omdat aan de rest van de criteria wel wordt voldaan, is *appeltaart* (1) een samenstelling. Laten we kijken naar voorbeeld (2) uit de introductie.

(2) vicevoorzitter

(1)	nee	- *Jij bent een [vice] _{N?}
- Jij bent een [voorzitter] _N |
|-----|-----|--|

Vicevoorzitter (2) is geen samenstelling, omdat dit voorbeeld niet aan de eerste voorwaarde voldoet. *Vice* is geen vrij morfeem. Het heeft daarom geen zin de andere criteria te analyseren. In deze paragraaf heb ik een definitie geformuleerd en een lijst met zes criteria opgesteld, die inzicht geven in de vraag wat een samenstelling is. In de volgende paragraaf toets ik mijn definitie en criteria aan woordconstructies, waarover in de taalkundige literatuur discussie bestaat. Ik bepaal of deze woordconstructies volgens mijn definitie en criteria wel samenstellingen zijn.

3. Betwistbare typen samenstellingen

3.1 Introductie

In de vorige paragraaf heb ik bepaald wat de definitie van een samenstelling is en welke distinctieve eigenschappen samenstellingen hebben. Met deze kennis heb ik een lijst met diagnostische criteria opgesteld. In deze paragraaf ga ik na of we deze definitie en criteria kunnen toepassen op bijzondere typen woordconstructies. Ik onderzoek dat voor copulatieve samenstellingen (3.2), pseudo-samenstellingen (3.3) en exocentrische samenstellingen (3.4). In de taalkundige literatuur bestaat discussie over de vraag of deze woordconstructies wel zuivere samenstellingen zijn. In de volgende paragraaf toets ik mijn definitie en criteria aan copulatieve samenstellingen.

3.2 Copulatieve samenstellingen

In deze paragraaf behandel ik een bijzonder type woordconstructie: de copulatieve samenstelling. Deze woordconstructies bestaan uit twee lexemen van dezelfde woordsoort. De

leden van deze constructie kunnen geparafraseerd worden met ‘en’. Ik licht dit type toe met het volgende voorbeeld (Trommelen & De Haas 1993:415).

(87) [[kind]_N [ster]_N]_N

In (87) zien we het woord *kindster*. Beide leden kunnen inderdaad met ‘en’ worden geparafraseerd. Een *kindster* is immers *kind* en *ster*. Laten we voor dit voorbeeld bekijken of we te maken hebben met een samenstelling of niet.

(87) *kindster*

(I)	ja	- Ik zie een [kind] _N	
		- Ik zie een [ster] _N	
(II)	ja	- Dat is een [rot [[kind] _N [ster] _N] _N] _N	
		- *Dat is een [[kind] _N [rot [ster] _N] _N] _N	
(III)	—	Beide leden zijn een nomen: [kind] _N en [ster] _N	
(IV)	ja	- [[[kind] _N [ster] _N] _N en] _N	‘kindsterren’
		- [[[kind] _N er] _N en] _N	
		- [[ster] _N en] _N	‘sterren’
		- *[[[kind] _N [ster] _N] _N er] _N en] _N	
(V)	ja	- de [[kind] _N [ster] _N] _N	
		- het [kind] _N	
		- de [ster] _N	
		- *het [[kind] _N [ster] _N] _N	
(VI)	ja?	Een <i>kindster</i> is wel een soort <i>ster</i> ?	

Op basis van de eerste vijf criteria zouden we kunnen aannemen dat *kindster* (87) een samenstelling is. *Kindster* bestaat uit twee vrije morfemen (I), is intern onscheidbaar (II) en het rechterlid bepaalt de woordsoort (III), de meervoudsvorm (IV) en het lidwoord (V). Over het zesde criterium bestaat discussie in de taalkundige literatuur. De vraag is namelijk of het linkerlid het rechterlid modificeert, of dat beide leden semantisch even zwaar wegen.

Volgens Trommelen en de Haas (1993) wegen beide leden semantisch even zwaar. Een *kindster* is volgens hen evenveel *kind* als *ster*. Booi (2002) is het niet eens met Trommelen & De Haas (1993). Hij ziet dit type samenstelling wel als een gewone samenstelling, waarvan het linkerlid het rechterlid nader bepaalt en de samenstelling als geheel een hyponiem is van het rechterlid. We noemen dit type samenstellingen endocentrische samenstellingen. *Kindster* (87) is volgens hem een soort *ster* en het linkerlid bepaalt met wat voor soort *ster* we te maken hebben. Ik deel zijn mening en licht dat toe met de volgende voorbeelden:

- (87) [[kind]_N [ster]_N]_N
 (88) [[[tien]_Q er]_N [ster]_N]_N
 (89) [[pop]_N [ster]_N]_N
 (90) [[film]_N [ster]_N]_N

In bovenstaande voorbeelden zien we allerlei soorten *sterren*, als we ervan uitgaan dat *kindster* endocentrisch is. Het voorbeeld in (88) is het meest vergelijkbaar met (87), omdat *puberster* ook copulatief is. (89) is niet copulatief, omdat een *popster* niet een *pop* en een *ster* is. Dat geldt ook voor (90): een *filmster* is niet zowel een *film* als een *ster*. *Kindster* (87) en *tienerster* (88) zijn allebei net zo te interpreteren als de endocentrische samenstellingen in (89) en (90). *Kindster*

voldoet zo ook aan mijn zesde criterium. Andere voorbeelden van copulatieve samenstellingen zijn (Trommelen & De Haas 1993:364, 439, 444):

(91)	[[hotel] _N [restaurant] _N] _N	[[koningin] _N [moeder] _N] _N
	[[zoet] _A [zuur] _A] _A	[[blauw] _A [groen] _A] _A
	[[schater] _V [[lach] _V en] _V] _V	[[zweef] _V [[vlieg] _V en] _V] _V

In (91) zien we dat er naast nominale copulatieve samenstellingen ook adjectivische en verbale copulatieve samenstellingen bestaan. Elk van deze samenstellingen is te parafraseren met 'en', maar is ook endocentrisch te interpreteren. Ik constateer op basis van mijn diagnostische criteria, dat copulatieve samenstellingen inderdaad samenstellingen zijn, met een bijzondere, dubbele interpretatie. Daarmee bedoel ik dat de leden van dit type samenstellingen te parafraseren zijn met 'en', maar dat ook een endocentrische interpretatie mogelijk is.

3.3 Pseudo-samenstellingen

De term 'pseudo-samenstellingen' komt niet overal in de literatuur voor. De meeste taalkundigen beschouwen dit type woordconstructie, vanwege haar morfologische eigenschappen, niet als samenstelling. Zij zien voorbeelden zoals *antwoord* in (92) als ongelede woorden. Trommelen & De Haas (1993) gaan er echter wel vanuit dat deze voorbeelden een bijzonder type samenstelling vertegenwoordigen.

(92) antwoord

Het voorbeeld in (92) lijkt inderdaad uit één lexeem te bestaan dus geen onderlinge determinant/determinatumrelatie te vertonen. Laten we het voorbeeld in (92) toetsen aan de zes diagnostische criteria.

(92) antwoord

- (1) nee - *Ik zie een [ant]_?
 - Ik zie een [woord]_N
 - *[[ant]_? [woord]_N]_N

Het is overbodig om de andere criteria te analyseren, omdat *antwoord* (92) slechts uit één vrije morfeem bestaat. Als *antwoord* toch geled zou zijn, dan zou alleen *woord* een lexeem zijn, want *ant* is geen stam of woord, noch een woordgroep. *Antwoord* (92) lijkt ook geen resultaat van affigering, omdat *ant* geen bestaand prefix in het Nederlands is.

Dan rijst natuurlijk de vraag waarom deze woorden volgens Trommelen & De Haas (1993) wel samenstellingen zijn. De belangrijkste reden die zij geven, heeft te maken met de accentuering van deze woordconstructie. In 2.3.4 heb ik vastgesteld dat het hoofdaccent bij nominale en verbale samenstellingen meestal op het linkerlid valt. In (92) is dat eveneens het geval. Ik geef het hoofdaccent opnieuw aan met een accent aigu:

(92) [ántwoord]_N

(93) [schéld]_V woord]_N

In (92) zien we dat de hoofdklemtoon inderdaad op het linkerlid van *antwoord* ligt. De samenstelling *scheldwoord* (93) heeft ook de hoofdklemtoon links. Deze eigenschap deelt dit type woordconstructie met samenstellingen. Trommelen & De Haas (1993) hebben gelijk dat de accentuering van *antwoord* (92) overeenkomt met de standaardaccentuering nominale van samenstellingen. In 2.3.4 heb ik aangetoond dat initiële accentuering niet alleen voorbehouden is aan samenstellingen.

Het is wel waarschijnlijk dat deze pseudo-samenstellingsconstructies ooit geleed zijn geweest. *Antwoord* (92) kan bijvoorbeeld een verouderde en gecontamineerde samenstellingen zijn. Na raadpleging van etymologisch woordenboek blijkt dat *ant* van het Latijne *ante* of het Griekse *anti* komt. In dat geval is *ant* een verouderd prefix en *antwoord* nog steeds geen samenstelling. Bij andere samenstellingen, zoals in (94) vinden we in het etymologisch woordenboek eveneens een oorspronkelijke geleedheid:

(94) heimwee, bieslook, oorlog, ooievaar

Zo komt *heim* van *heimwee* (94) uit het Duits. *Das Heim* betekent 'huis'. *Heimwee* is in dat geval wel een samenstelling met een determinant/determinatum relatie.

De vraag is of we deze woordconstructies als samenstellingen moeten beschouwen, als we de geleedheid niet meer herkennen. Als we woordconstructies als *heimwee* (94) hierdoor toch als samenstellingen beschouwen, zijn ze volledig gelexicaliseerd en dus als geheel opgeslagen in hoof. Ik sluit me dus niet aan bij Trommelen en De Haas (1993) en verwerp pseudo-samenstellingen als samenstellingen, op basis van hun ongeleedheid.

3.4 Exocentrische samenstellingen

In de taalkundige literatuur worden endocentrische samenstellingen tegenover exocentrische samenstellingen geplaatst. De determinant/determinatum relatie binnen endocentrische samenstellingen blijkt voor exocentrische samenstelling problematisch, omdat de samenstelling als geheel een figuurlijke betekenis heeft. Ik illustreer dit verschil tussen endocentrische en exocentrische samenstellingen met behulp van de volgende voorbeelden (Trommelen en De Haas 1993:364):

(95) [[[heks]_N en] [neus]_N]_N

(96) [[wijs]_A [neus]_N]_N

In (95) zien we de endocentrische samenstelling *heksenneus*, die bestaat uit twee vrije morfemen: *heks* en *neus*. Omdat ik in 2.2.3 heb bepaald dat het bindmorfeem een betekenisloze tussenklank is, laat ik de categoriale waarde van *-en* ongespecificeerd. Er bestaat tussen de twee lexemen een determinant/determinatum relatie. Het betreft hier een soort *neus*, namelijk een *neus* van een *heks*.

(96) toont de samenstelling *wijsneus*. In tegenstelling tot (95) is een *wijsneus* geen hyponiem van *neus*. Een *wijsneus* is immers niet een *neus* die *wijs* is, maar een persoon die *wijs* denkt te zijn. Het rechterlid van *wijsneus* (96) lijkt dus niet het semantische hoofd.

Ik geef ter illustratie nog enkele exocentrische samenstellingen:

(97) [[rood]_A [huid]_N]_N [[duizend]_Q [poot]_N]_N [[drie]_Q [tand]_N]_N [[vijf]_Q [blad]_N]_N

In (97) zien we nog vier exocentrische samenstellingen. We constateren hier dat exocentrische samenstellingen inderdaad een figuurlijke betekenis hebben. De voorbeelden in (97) representeren een deel-geheelrelatie. Een bijzonder kenmerk representeert een persoon, dier, ding of plant. Zo heeft een indiaan (*roodhuid*) een rode huid, een *duizendpoot* veel pootjes, een *drietand* drie tanden en een *vijfblad* vijf bladeren. Exocentrische samenstellingen worden dan ook getypeerd als een ‘pars pro toto’-type samenstellingen, vanwege hun metonymische betekenis (Don 2009:478).

Laten we onderzoeken wat voor gevolgen deze observaties hebben voor dit type samenstelling. Hebben we wel te maken met een samenstelling en, zo ja, waarom is dit type een bijzondere samenstelling is? Ik ga dat na aan de hand van mijn lijst met diagnostische criteria voor het volgende voorbeeld:

(96) wijsneus

(I)	ja	- Jij bent [wijs] _A
- Ik heb een grote [neus] _N	
(II)	ja	- Ik vind jou een [rot [[wijs] _A [neus] _N] _N] _N
- *Ik vind jou een [[wijs] _A [rot [neus] _N] _N] _N	
(III)	ja	- [[wijs] _A [neus] _N] _N	
(IV)	ja	- [[wijs] _A [[neus] _N en] _N] _N
- [[neus] _N en] _N	‘wijsneuzen’
‘neuzen’
		Alleen het rechterlid is een substantief.	
(V)	ja	- de [[wijs] _A [neus] _N] _N
- de [neus] _N	
		Alleen het rechterlid is een substantief	
(VI)	ja?	Een <i>wijsneus</i> is een soort <i>neus</i> ?	

Wijsneus (96) is geleed en bestaat uit twee vrije morfemen (I). In (II) zien we dat de leden van *wijsneus* niet gescheiden kunnen worden door *rot*, dat hier als pejoratieve prefix dient. Het rechterlid van *wijsneus* bepaalt de woordsoort (III), meervoudsvorm (IV) en lidwoordkeuze (V) van de hele woordconstructie. Dit vijfde criterium gaat niet voor alle exocentrische samenstellingen op. Er zijn voorbeelden van dit type woordconstructie waar het lidwoord niet wordt bepaald door het rechterlid. Ik illustreer dat met de volgende voorbeelden, (Smedts & Van Belle 2003:66):

(98) de halfbloed, de krombeen, de langhaar, de kniesoor, de spleet oog

(99) het bloed, het been, het haar, het oor, het oog

In (98) zien we dat alle woordconstructies het lidwoord ‘de’ dragen. In (99) staan de rechterleden in isolatie. Al deze woorden dragen een onzijdig lidwoord bij zich. We zouden uit bovenstaande voorbeelden kunnen afleiden dat alle exocentrische samenstellingen, die verwijzen naar een persoon, het lidwoord ‘de’ dragen, ongeacht het lidwoord dat bij het rechterlid in isolatie hoort. Deze regel lijkt ook niet op te gaan, zoals we zien in de volgende voorbeelden. (Trommelen & De Haas 1993:412):

(100) het bleekgezicht, het drankorgel, het roddeldier

Maar niet alleen het vijfde criterium geeft problemen. Zoals verwacht lijkt *wijsneus* (96) niet te voldoen aan het zesde criterium. Een *wijsneus* (96) is niet een soort *neus* en daarom kan *neus*

niet het semantische hoofd zijn. Het linkerlid is ook niet het semantische hoofd, want een *wijsneus* is ook geen soort *wijs*. Geen van de leden draagt dus afzonderlijk de betekenis van de hele samenstelling. Een samenstelling moet een hoofd hebben. Laten we de theorieën uit de taalkundige literatuur bekijken over deze kwestie.

Treffers-Daller (2005:486) stelt dat dit type samenstelling een extern hoofd heeft, dat de betekenis representeert. Dat externe hoofd spreken we niet uit, maar geeft inzicht in de vraag of we te maken hebben met een persoon, ding, plant of dier. De samenstelling *halfbloed* uit (98) zou er dan als volgt uitzien:

(101) de [[half]_A [bloed]_N]_N

(102) de [[[half]_A [bloed]_N]_N PERSOON]_N

In (101) zien we *halfbloed*, als samenstelling zonder extern hoofd. *Half* en *bloed* lijken beide niet het semantische hoofd. In (102) is het fonologisch onzichtbare hoofd *persoon* aangehecht, om aan te geven dat we hier te maken hebben met een mens. Hierdoor wordt kunnen we de samenstelling semantisch kloppend interpreteren.

Bauer (1978) stelt zelf dat het externe hoofd van exocentrische samenstelling, soms dient als grammaticaal hoofd, als het geslacht van het hoofd botst met het geslacht van de samenstelling. Dat is het geval bij *halfbloed* (101).

(103) het bloed

(104) de persoon

Zoals we zien in (101) draagt *halfbloed* 'de' als lidwoord. Omdat we in (104) zien dat *persoon* ook het lidwoord 'de' draagt, in tegenstelling tot *bloed* in (103), zouden we kunnen veronderstellen dat het externe hoofd niet alleen semantisch van aard is, maar ook grammaticaal.

Bubenik (1999:179) en Bauer (1978:154) bevestigen Treffers-Dallers (2005) theorie dat exocentrische samenstellingen een extern semantisch hoofd moeten hebben. Bauer (1978) voegt aan Treffers-Dallers (2005) uitleg toe dat dat externe element wel contextafhankelijk is. Zo kan een *dikkop* verwijzen naar persoon met een dik hoofd, maar ook een dik dier, zoals een varken, kan een *dikkop* zijn. Hij noemt dit externe hoofd daarom PROP. Met PRO geeft hij het lege element een abstracte benaming, de P is van pragmatiek: de semantiek van dat element wordt pragmatisch bepaald. Volgens hem ziet de haakjesnotatie van *halfbloed* (101) er als volgt uit:

(105) [[[half]_A [bloed]_N]_N PROP]_N

In (105) zien we dat het externe hoofd de abstracte term PROP heeft gekregen. Het kan in dit voorbeeld immers per context verschillen of we te maken hebben met een mens of dier. Het invoegen van een extern, contextafhankelijk element lost de semantische problematiek van exocentrische samenstellingen op.

De vraag die ik nog niet beantwoord heb, is of dit type woordconstructie wel samenstellingen zijn, als ze niet volledig voldoen aan criterium (V) en (VI). Wat criterium (V) betreft denk ik dat we moeten vaststellen dat het geslacht van de voorbeelden in (98) inderdaad bepaald worden met behulp van een extern hoofd. Aan criterium (VI) wordt door dit type woordconstructie ook voldaan, als we er vanuit gaan dat samenstellingen een extern hoofd hebben. Ik sluit me daarin aan bij Bauer (1978:154), Bubenik (1999:179), en Treffers-Daller (2005). Booij (2002) heeft de opvatting dat exocentrische samenstellingen niet bestaan. Hij ziet dit type samenstellingen als

endocentrische samenstellingen, die als geheel een metonymische betekenis hebben en waarvan de leden een determinant/determinatum relatie vertonen. Dat gaat inderdaad op voor *roodhuid* (97) en *bleekgezicht* in (100). De samenstelling als geheel is figuurlijk gebruikt, maar daarbinnen bepaalt het linkerlid de betekenis van het rechterlid. We hebben op basis van *wijsneus* (96) en *halfbloed* (101) geconstateerd dat de determinant/determinatum relatie afwezig is.

Exocentrische samenstellingen hebben dus als geheel een figuurlijke betekenis. Geen van de leden is daarom verantwoordelijk voor de betekenis van de hele samenstellingen. De twee lexemen vormen meestal wel een onderlinge determinant/ determinatum relatie. Bauer (1978) gaat uit van een extern hoofd bij exocentrische samenstellingen, dat contextafhankelijk is en dat laat zien of we te maken hebben met een mens, dier, plant of ding. Het externe hoofd biedt ook een oplossing voor de voorbeelden in (98). Als de syntactische kenmerken van het hoofd botsen met de syntactische kenmerken van de samenstelling, worden deze kenmerken bepaald door het externe hoofd. Omdat dit type woordconstructie duidelijk voldoet aan de eerste vier criteria en hierboven theorieën zijn gegeven die oplossingen bieden voor de andere criteria, ga ik ervan uit dat de exocentrische samenstelling inderdaad een, weliswaar bijzonder type, samenstelling is.

3.5 Conclusie

In deze paragraaf heb ik de zes diagnostische criteria uit 2.4, toegepast op drie betwistbare typen samenstellingen. Ik heb aangetoond dat copulatieve en exocentrische samenstellingen inderdaad samenstellingen zijn. In copulatieve samenstellingen leken beide leden semantisch even belangrijk, maar we hebben gezien dat dit type samenstelling ook endocentrisch geïnterpreteerd kan worden. Exocentrische samenstellingen hebben een figuurlijke betekenis, waardoor noch het rechterlid, noch het linkerlid bepalend voor de betekenis leek. Een extern hoofd biedt hier uitkomst: een fonologisch onzichtbaar, contextafhankelijk, extern hoofd bepaalt semantische en syntactische kenmerken van exocentrische samenstellingen. Dat externe hoofd maakt dat dit type woordconstructie wel voldoet aan de diagnostische criteria.

Pseudo-samenstellingen zijn niet geleed of worden niet meer herkend als geleed. De determinant/determinatum relatie is daardoor afwezig of alleen te achterhalen met behulp van een etymologisch woordenboek.

Op basis van deze paragraaf kan ik constateren dat de zes diagnostische criteria voldoende discrimineren. In de volgende paragraaf doe ik een onderzoek naar samenstellingen in het Frans. Ik onderzoek niet alleen endocentrische samenstellingen, maar ook exocentrische en copulatieve samenstellingen, waarvan ik zojuist heb bepaald dat ze samenstellingen zijn.

DEEL II TAALVERGELIJKING

4. Comparatief onderzoek

4.1 Introductie

Deze paragraaf vormt het tweede deel van deze scriptie. In deel I heb ik een definitie van samenstellingen geformuleerd. Een samenstelling bestaat uit twee lexemen, die eventueel met

een bindmorfeem worden verbonden en die een onderlinge determinant/determinatum relatie vertonen. Bovendien voldoen Nederlandse samenstellingen aan onderstaande zes criteria:

- (I) De woordconstructie moet uit minstens twee vrije morfemen bestaan.
- (II) De leden van de woordconstructie mogen niet gescheiden kunnen worden door een ander woord.
- (III) Het rechterlid bepaalt de woordsoort van de hele woordconstructie.
- (IV) Het rechterlid bepaalt de flexiemogelijkheden van de hele woordconstructie.
- (V) Het rechterlid bepaalt het geslacht van de hele woordconstructie, als deze woordconstructie als geheel een substantief is.
- (VI) De hele woordconstructie is een hyponiem van het rechterlid.

In deze paragraaf onderzoek ik of voor Franse samenstellingen dezelfde definitie geldt en of zij ook aan deze zes criteria voldoen. Ik vergelijk daartoe Nederlandse voorbeelden van de samenstellingstypen die ik heb behandeld in deel I, met hun Franse equivalenten. De paragraaf is als volgt gestructureerd. In 4.2 behandel ik de endocentrische samenstellingen. De Franse equivalenten van Nederlandse copulatieve samenstellingen bespreek ik in 4.3. Exocentrische samenstellingen bespreek ik in 4.4. Franse exocentrische samenstellingen zijn. "Pseudo-samenstellingen" behandel ik niet in dit onderzoek, omdat uit 3.3 bleek dat deze woordconstructies vanwege hun ongeleedheid geen samenstellingen zijn.

Voordat ik begin aan paragraaf 4.2 licht ik twee belangrijke keuzes die ik heb gemaakt, toe. Allereerst ben ik uitgegaan van de drie Nederlandse samenstellingsvormen uit deel I. Ik heb de Franse vertalingen van deze samenstellingen bekeken, met de vraag of ik deze Franse variant inderdaad kan definiëren als een vertegenwoordiger van dat type. Het nadeel van deze methode is dat ik niet inga op andere bijzondere type samenstellingsvormen in het Frans.

Ten tweede richt ik me uitsluitend op nominale samenstellingen, vanwege de beperkte opzet van dit onderzoek. Ik sluit me hiermee aan bij Treffers-Daller (2005:482), die zich in haar taalonderzoek eveneens beperkt tot de nominale samenstellingen. Nominale samenstellingen zijn in alle drie samenstellingsvormen het rijkst vertegenwoordigd in het Nederlands.

In de volgende paragraaf laat ik zien dat Nederlandse endocentrische samenstellingen meestal vertaald worden naar een nominale, intern onscheidbare woordgroep, die linkshoofdig is.

4.2 Endocentrische samenstellingen in het Frans

In deze paragraaf toon ik aan dat de Nederlandse endocentrische samenstellingen sterk afwijken van hun Franse equivalenten. De manier waarop in het Nederlands een determinant/determinatum relatie aan wordt gegeven in een samenstelling is niet gebruikelijk in het Frans. Fransen gebruiken hiervoor onscheidbare nominale woordgroepen (Treffers-Daller 2005:480). Ik ga uit van de volgende tien Nederlandse voorbeelden van endocentrische samenstellingen:

Nederlandse endocentrische samenstellingen		Franse equivalent	
1. a. het deurbeslag	[[deur] _N [beslag] _N] _N	la ferrure de porte	[[ferrure] _N [[de] _P [porte] _N] _{PP}] _{NP}
b. de deurknop	[[deur] _N [knop] _N] _N	le contact de porte	[[contact] _N [[de] _P [porte] _N] _{PP}] _{NP}
c. de deurkruk	[[deur] _N [kruk] _N] _N	le bouton de porte	[[bouton] _N [[de] _P [porte] _N] _{PP}] _{NP}
d. het deurpaneel	[[deur] _N [paneel] _N] _N	la poignée de porte	[[poignée] _N [[de] _P [porte] _N] _{PP}] _{NP}
e. de deurposter	[[deur] _N [poster] _N] _N	l'affiche de porte (v)	[[affiche] _N [[de] _P [porte] _N] _{PP}] _{NP}

2. a. de kerkdeur	[[kerk] _N [deur] _N] _N	la porte d'église	[[porte] _N [[d'] _P [église] _N] _{PP}] _{NP}
b. de keukendeur	[[keuken] _N [deur] _N] _N	la porte de cuisine	[[porte] _N [[de] _P [cuisine] _N] _{PP}] _{NP}
c. de achterdeur	[[achter] _P [deur] _N] _N	la porte de derrière	[[porte] _N [[de] _P [derrière] _P] _{PP}] _{NP}
d. de klapdeur	[[klap] _V [deur] _N] _N	la porte battante	[[porte] _N [[battant] _A e] _A] _{NP}
e. de schuifdeur	[[schuif] _V [deur] _N] _N	la porte coulissante	[[porte] _N [[coulissant] _A e] _A] _{NP}

In de linkerkolom zien we tien Nederlandse, nominale endocentrische samenstellingen. Ik heb deze voorbeelden verdeeld in twee hoofdgroepen. De voorbeelden in 1. hebben alle het lexem *deur* als linkerlid. De voorbeelden uit 2. hebben in het Nederlands alle het lexem *deur* als rechterlid.

We zien direct dat de Franse equivalenten geen letterlijke vertaling zijn van de Nederlandse samenstellingen. De voorbeelden in 1. en 2. zijn omgezet naar nominale woordgroepen. Hier valt wel op dat in elk van deze Franse woordgroepen geen lidwoord wordt gebruikt. De woordgroep met lidwoord bestaat wel, maar die geeft een andere vertaling. Ik licht het verschil tussen *la ferrure de porte* en *la ferrure de la porte* hieronder toe.

- (106) La ferrure de porte 'het deurbeslag'
(107) La ferrure de la porte 'het beslag van de deur'

Het verschil tussen (106) en (107) wordt duidelijk aan de hand van de vertalingen. In (106) zien we de nominale woordgroep zonder lidwoord. Een dergelijke constructie wordt in het Frans geïnterpreteerd, zoals bij ons een endocentrische samenstelling wordt geïnterpreteerd. Als het lidwoord erbij staat, zoals in (107), gaat het meestal om een concreet object. De woordgroep zonder lidwoord representeert in principe een object in het algemeen. We kunnen in ieder geval stellen dat we in (106) te maken hebben met twee delen: het substantief *ferrure* en de voorzetselwoordgroep *de porte*. Of we hier te maken hebben met twee lexemen is de vraag. De twee delen vertonen wel een onderlinge determinant/ determinatum relatie. Een *ferrure de porte* 'deurbeslag' is immers een soort *ferrure* 'beslag'.

Laten we onderzoeken of de zes diagnostische criteria die gelden voor Nederlandse samenstellingen ook opgaan voor deze bijzondere Franse woordgroepen.

- (106) ferrure de porte 'deurbeslag'
- (I) ja - *C'est une [ferrure]_N.* 'Dat is een beslag'
- *C'est une [porte]_N.* 'Dat is een deur'
- (II) ja - *C'est une [fichue [[ferrure]_N [[de]_P [porte]_N]_{PP}]_{NP}]_{NP}.* 'Dat is een rotdeurbeslag'
- **C'est une [[ferrure]_N [[de]_P [fichue [porte]_N]_N]_{PP}]_{NP}.* '*Dat is een deurrotbeslag'
- (III) nee - *[[ferrure]_N [[de]_P [porte]_N]_{PP}]_{NP}*
- (IV) nee - *les [[[ferrure]_N s]_N [[de]_P [porte]_N]_{PP}]_{NP}* 'de deurbeslagen'
- **les [[ferrure]_N [[[de]_P s]_P [[porte]_N s]_N]_{PP}]_{NP}* '*de deurenbeslag'
- (V) — Beide vrije morfemen zijn vrouwelijk.
- *la [[ferrure]_N [[de]_P [porte]_N]_{PP}]_{NP}*
- *la [ferrure]_N*
- *la [porte]_N*
- (VI) nee - *Een ferrure de porte is niet een soort porte.*

In (I) zien we dat het voorbeeld in (106) geleed is. Het bestaat uit twee vrije morfemen: *ferrure* en *porte*. Opvallend is dat de woordconstructie onscheidbaar is. Dat zien we in (II). Hoewel we door de voorzetselconstructie zouden verwachten dat *la ferrure de porte* een woordgroep is,

zien we dat *fichu* (*rot*) niet tussen de leden kan worden geplaatst. Dat kan wel bij *la ferrure de la porte* (132).

(108) C'est une [[ferrure]_N [[de]_P [[la]_{DET} [fichue [porte]_N]_N]_{NP}]_{PP}]_{NP}.

'Dat is een beslag van de rotteur'

We zien dat deze woordgroep wel gescheiden kan worden door het pejoratief prefix *fichu* ('rot'). (106) voldoet niet aan het derde en vierde kenmerk. Het grammaticale hoofd is namelijk het *ferrure*. De woordgroep is immers nominaal, omdat het substantief *ferrure* het hoofd vormt. Dat zien we in (III). In (IV) zien we dat (*de*) *porte* niet verantwoordelijk is voor de meervoudsvorm. *Ferrure* bepaalt niet alleen de woordsoort, maar ook de meervoudsvorm. *Porte* blijft hier enkelvoud. Op basis van dit voorbeeld kunnen we niet bepalen of het linkerlid ook het geslacht bepaalt (V). Dat kunnen we wel bij 1b.

(109) le [[contact]_N [[de]_P [porte]_N]_{PP}]_{NP}

(110) le [contact]_N

(111) la [porte]_N

In (109) zien we de nominale woordgroep *le contact de porte*. (110) en (111) tonen dat *contact* mannelijk is en *porte* vrouwelijk. Het linkerlid van de woordgroep bepaald dus ook het geslacht. *Porte* is ook niet het semantische hoofd. Een *ferrure de porte* is niet een soort *porte*, maar een soort *ferrure*. *Ferrure* is dus ook het semantische hoofd van deze woordgroep.

We stellen dus vast dat endocentrische samenstellingen worden vertaald naar een onscheidbare linkshoofdige, nominale woordgroep. Deze nominale woordgroep bestaat uit een substantief en een voorzetselgroep. Ik sluit me met deze conclusie aan bij de bevindingen van Fradin (2009:419).

De voorbeelden in 2. zijn vergelijkbaar met de voorbeelden uit 1. De voorbeelden in 2. hebben allemaal *deur* als rechterlid. Dat verschil zien we terug in de vertaling: hier is het linkerlid consequent *porte*. 2a. en b. zijn endocentrische samenstellingen, die bestaan uit twee substantieven. De Franse vertalingen van *kerkdeur* en *keukendeur* laten dan ook eenzelfde patroon zien als in de voorbeelden in 1. Er ontstaat een nominale woordgroep, met een substantief en een voorzetselwoordgroep. Deze woordgroepen hebben eveneens geen lidwoord en zijn onscheidbaar.

In 2c. zien we een samenstelling die uit een voorzetstel en een nomen is opgebouwd. Deze samenstelling wordt, net zoals de voorbeelden 1a. t/m 2b., vertaald naar onscheidbare woordgroep, die bestaat uit een nomen en een voorzetselgroep.

In 2d. en e. zien we de endocentrische V+N-samenstellingen *klapdeur* en de *schuifdeur*. Deze samenstellingen worden niet vertaald naar een nominale woordgroep met een voorzetselwoordgroep. De vertaling bestaat uit het nomen en een bijvoeglijk gebruikt tegenwoordig deelwoord. De terugvertaling naar het Nederlands is eigenlijk *de klappende deur* en *de schuivende deur*. Deze woordgroepen, die bestaan uit een nomen en adjectief, zijn eveneens onscheidbaar door het pejoratieve prefix *fichu*:

(112) C'est une [fichue [[porte]_N [battante]_{VP}]_{NP}]_{NP}

'Dat is een rotklapdeur'

(113) *C'est une [[porte]_N [fichue [battante]_{VP}]_{VP}]_{NP}

*'Dat is een klaprotteur'

De Franse equivalenten van Nederlandse V+N-samenstellingen worden dus ook vertaald naar een onscheidbare nominale woordgroep. Deze woordgroepen zijn zeer productief in het Frans. Ze zijn linkshoofdig, intern onscheidbaar en gelexicaliseerd (Zwanenburg 1992:3) en vormen een tussenvorm tussen woordgroepen en samenstellingen.

Endocentrische samenstellingen, zoals we die in het Nederlands kennen lijken dus niet productief in het Frans. De vraag is of de Fransen helemaal geen endocentrische samenstellingsvorm kennen, zoals wij die kennen. Deze bestaan wel, maar in zeer beperkte mate (Zwanenburg 1992:9). Volgens Zwanenburg (1992) zijn dit type Franse endocentrische samenstellingen nominaal en hebben ze een voorzetsel of een bijwoord als linkerlid. Ik geef van beide vormen een voorbeeld (Zwanenburg 1992:6):

- (114) le [[arrière]_{ADV} [pays]_N]_N 'het achterland'
 (115) le/la [[sous]_P [chef]_N] 'de souschef'

Als we (114) toetsen aan de diagnostische criteria, blijkt dit inderdaad een rechtshoofdige endocentrische samenstelling:

- (114) *arrière pays* 'het achterland'
- (I) ja - *Je reste en [arrière]_{ADV}.* 'Ik blijf achter.'
 - *C'est un [pays]_N développé.* 'Dat is een ontwikkeld land.'
- (II) ja - *C'est un [fichu [[arrière]_{ADV} [pays]_N]_N]_N.* 'Dat is een rotachterland.'
 - **C'est un [[arrière]_{ADV} [fichu [pays]_N]_N]_N.* '*Het is een achterrotland.'
- (III) ja Alleen het rechterlid is een substantief
 - [[arrière]_{ADV} [pays]_N]_N
- (IV) ja Alleen het rechterlid is een substantief.
 - *les [[arrière]_{ADV} [pays]_N]_N* 'de achterlanden'
 - *les [pays]_N* 'de landen'
- (V) ja Alleen het rechterlid is een substantief
 - *le [[arrière]_{ADV} [pays]_N]_N*
 - *le [pays]_N*
- (VI) ja Een *arrière-pays* kan geïnterpreteerd worden als een soort *pays*.

Arrière-pays (114) is een geleed woord, dat bestaat uit twee vrije morfemen: *arrière* en *pays* (I). Uit (II) blijkt dat de woordconstructie intern onscheidbaar is. Verder bepaalt het rechterlid de woordsoort (III), de flexiemogelijkheden (IV), het geslacht (V) en de betekenis (VI). Zoals we verwachtten, voldoet de samenstelling uit (114) aan alle zes criteria. Dit type samenstelling is endocentrisch en rechtshoofdig. Ik bedruk nogmaals dat dit type samenstellingen weinig voorkomt in het Frans. De meeste Franse woordconstructies die een endocentrische determinant/determinatum relatie vertonen, zoals in endocentrische samenstellingen in het Nederlands doen, zijn linkshoofdige nominale woordgroepen. We kunnen vaststellen dat deze woordgroepen syntactische constructies zijn, die bijzonder zijn vanwege hun interne onscheidbaarheid en gelexicaliseerde status. Ik volg hierin Fradin (2009: 417) en Zwanenberg (1992). In de volgende paragraaf onderzoek ik of de Franse equivalenten van Nederlandse copulatieve samenstellingen ook linkshoofdig zijn.

- la [reine]_N

- la [mère]_N

(VI) ja? Een *reine mère* kan geïnterpreteerd worden als een soort *mère*?

In (116) zien we dat een *reine mère* geleed is (I). De woordconstructie bestaat uit twee vrije morfemen. Ook aan het tweede criterium wordt voldaan: de leden kunnen niet gescheiden worden door het pejoratieve *fichue*. Omdat in copulatieve samenstellingen beide leden van dezelfde woordsoort zijn, weten we niet of criterium (III) opgaat. We kunnen ook niet bepalen welk van de leden verantwoordelijk voor de flexie is, omdat in de meervoudsvorm beide leden een meervoudsmarkering krijgen. Over het vijfde criterium kan ik ook geen uitspraken doen, omdat beide leden vrouwelijk zijn. De vraag is of dat betekent dat we van Franse copulatieve samenstellingen niet weten welk van de leden het grammaticale hoofd is. Het vierde voorbeeld *l'enfant star* geeft hier wel inzicht in:

(117) le/la [[enfant]_N[star]_N]_N 'de kindster'

(118) le/la [enfant]_N 'het kind'

(119) la [star]_N 'de ster'

In (117) zien we de samenstelling *l'enfant-star*. Deze samenstelling kan een mannelijk en vrouwelijk lidwoord bij zich dragen. We zien in (118) dat *l'enfant* eveneens zowel mannelijk als vrouwelijk kan zijn. In (119) zien we *star* dat vrouwelijk is. Het linkerlid is hier dus het grammaticale hoofd. Dat is opvallend, omdat we voor het Nederlands hadden vastgesteld dat *ster* in *kindster* zowel het grammaticale als semantische hoofd is. We hebben bovendien eerder vastgesteld dat het grammaticale en semantische hoofd overeen komen, ook bij copulatieve samenstellingen. De vraag is of in dat geval *kindster* in het Frans niet eigenlijk een *sterrenkind* betekent, waardoor *l'enfant* zowel het grammaticale hoofd als het semantische hoofd is. Deze theorie sluit aan met de volgende bevinding:

(120) la [[femme]_N[enfant]_N]_N 'het kindvrouwkje'

(121) la [femme]_N

(122) le/la [enfant]_N

In (120) zien we de copulatieve samenstelling *la femme enfant*. De Nederlandse equivalent van (120) is *het kindvrouwkje*. In dit geval zien we dat de volgorde van het hoofd in het Frans ten opzichte van het Nederlands is omgedraaid. Dat zagen we ook al bij de woordgroepen in 4.2. *Femme* is hier bovendien grammaticaal hoofd, omdat *femme* het lidwoord bepaalt. Dat zien we in (121): de samenstelling uit (120) is ook vrouwelijk. *L'enfant* kan zowel mannelijk als vrouwelijk zijn, zoals blijkt uit (122). *Femme* is dus het grammaticale hoofd.

Uit bovenstaande voorbeelden kunnen we concluderen dat *l'enfant star* eigenlijk niet juist vertaald is. *L'enfant star* betekent *het sterrenkind*, en heeft dus *enfant* als grammaticaal en semantisch hoofd. Dit heeft gevolgen voor de andere voorbeelden in 1. Waar we er eerst vanuit gingen dat de samenstellingen in 1. letterlijke equivalenten zijn van de Nederlandse copulatieve samenstellingen, blijken deze copulatieve samenstellingen juist linkshoofdig. De betekenissen van de samenstellingen uit 1. zijn daardoor allemaal tegenovergesteld aan de Nederlandse samenstellingen. Een *reine mère* (1a.) is daardoor voor Fransen een *moeder-koningin*, met *koningin* (*reine*) als semantisch en grammaticaal hoofd.

De voorbeelden in 2. houden een andere volgorde van de leden aan dan de Nederlandse equivalenten. Daarmee zijn zij op dezelfde manier te interpreteren als Nederlandse copulatieve samenstellingen, omdat Franse samenstellingen linkshoofdig zijn. Dat klinkt paradoxaal en daarom licht ik dat toe aan de hand van mijn vijfde diagnostische criterium:

(123) le [[décorateur]_N[étalagiste]_N]_N

(124) le [décorateur]_N

(125) le/la [étalagiste]_N

In (123) zien we aan het lidwoord 'le' dat de samenstelling *décorateur-étalagiste* mannelijk is. We zien in (124) dat *décorateur* mannelijk is, omdat dat woord eveneens het lidwoord 'le' bij zich draagt. In (125) zien we dat *étalagiste* zowel mannelijk als vrouwelijk kan zijn. Het linkerlid is hier dus het hoofd. Als we er vanuit gaan dat het grammaticale hoofd ook het semantische hoofd is, dan zou de betekenis van deze copulatieve samenstelling overeenkomen met het Nederlandse equivalent *de etaleur-decorateur*, waar ook *decorateur* het hoofd is.

Het vierde voorbeeld heb ik apart van de andere voorbeelden gezet. De leden van *l'anatomopathologiste* worden gescheiden door het Franse bindmorfeem *o*. Het bindmorfeem komt niet vaak voor in het Frans. Treffers-Daller (2005:487) ontkent zelfs het bestaan van een bindmorfeem in het Frans. Fradin (2009: 421) noemt het bindmorfeem *o* wel, maar gaat niet in op zijn precieze voorkomen. Ik ga hier niet verder in op de aard van het bindmorfeem, maar stel alleen het bestaan vast.

We hebben gezien dat de Franse equivalenten van Nederlandse copulatieve samenstellingen ook copulatieve samenstellingen zijn. Deze samenstellingen zijn wel linkshoofdig en daarom voldoen ze niet aan de criteria die gelden voor Nederlandse samenstellingen. Ik sluit me hiermee aan bij de visies van Bauer (1978:41) en Fradin (2009:417). Zij bevestigen dat copulatieve samenstellingen vaak voorkomen in het Frans en, net als de gelexicaliseerde woordgroepen in 4.2, linkshoofdig zijn. Zwanenburg (1992) is daarentegen van mening dat dat juist de reden is waarom dit type woordconstructies geen echte samenstellingen zijn: echte Franse samenstellingen zijn rechtshoofdig. Hij noemt copulatieve samenstellingen gefixeerde linkshoofdige woordgroepen (Zwanenburg 1992:7). Naast linkshoofdigheid bewijst volgens Zwanenburg (1992) ook de congruentie van het adjectief aan het substantief dat we hier te maken hebben met woordgroepen in plaats van samenstellingen.

In de volgende paragraaf bekijk ik of exocentrische samenstellingen ook linkshoofdig zijn.

4.4 Exocentrische samenstellingen in het Frans

In de vorige paragrafen hebben we gezien hoe Nederlandse endocentrische en copulatieve samenstellingen worden vertaald naar het Frans. Endocentrische samenstellingen worden vertaald naar linkshoofdige onscheidbare nominale woordgroepen. Ik heb voor Nederlandse copulatieve samenstellingen bepaald dat zij worden vertaald naar linkshoofdige samenstellingen. Ik sloot me daarmee aan bij Fradin (2009).

In deze paragraaf onderzoek ik hoe exocentrische samenstellingen naar het Frans worden vertaald. In 3.4 zagen we dat in Nederlandse exocentrische samenstellingen de positie van het semantische hoofd problematisch is, omdat dit type samenstellingen een figuurlijke betekenis heeft (Treffers-Daller 2005). Ik behandel een selectie van exocentrische samenstellingen in het Nederlands en hun Franse equivalenten. Ik heb deze acht voorbeelden verdeeld in vier groepen.

Nederlandse exocentrische samenstellingen		Franse equivalent	
1a. de melkmuil	[[melk] _N [muil] _N] _N	le blanc-bec	[[blanc] _A [bec] _N] _N
b. het roodborstje	[[rood] _A [[borst] _N je] _N] _N	le rouge-gorge	[[rouge] _A [gorge] _N] _N
2 a. de blauwkous	[[blauw] _A [kous] _N] _N	le bas-bleu	[[bas] _N [bleu] _A] _N
b. de roodhuid	[[rood] _A [huid] _N] _N	le peau-rouge	[[peau] _N [rouge] _A] _N
3 a. de huismus	[[huis] _N [mus] _N] _N	la personne casanière	[[personne] _N [casanière] _{AP}] _{NP}
b. de lachebek	[[[lach] _V e][bek] _N] _N	la personne gaie	[[personne] _N [gaie] _{AP}] _{NP}
4 a. de speurneus	[[speur] _V [neus] _N] _N	le limier	[limier] _N
b. de domkop	[[dom] _A [kop] _N] _N	l'imbécile (m/v)	[imbécile] _N

In de voorbeelden uit 1. lijkt de Franse vertaling precies op die van het Nederlands. Deze samenstellingsvormen voldoen aan de definitie: ze bestaan uit twee lexemen, die een onderlinge determinant/determinatum relatie vertonen. Laten we bekijken of *le blanc bec* in 1a. ook voldoet aan de zes diagnostische criteria.

- (126) *le blanc-bec* 'de melkmuil'
- (I) ja - *Mon vélo est [blanc]_A.* 'Mijn fiets is wit.'
- *Ferme ton [bec]_N!* 'Houd je bek!'
- (II) ja - *C'est un [fichu [[blanc]_A [bec]_N]_N]_N.* 'Het is een rotmelkmuil.'
- **C'est un [[blanc]_A [fichu [bec]_N]_N]_N.* '*Het is een melkrotmuil.'
- (III) ja - *[[blanc]_A [bec]_N]_N* 'de melkmuil'
- (IV) ja - *les [[[blanc]_A s]_A [[[bec]_N s]_N]_N]_N* 'de melkmuilen'
- *les [bec]_N s]_N* 'de muilen'
- Alleen het rechterlid is een substantief.
- (V) ja - *le [[blanc]_A [bec]_N]_N*
- *le [bec]_N*
Alleen het rechterlid is een substantief.
- (VI) ja? Een *blanc-bec* is een soort *bec*?

Le blanc-bec voldoet in (126) aan alle criteria en is dus een samenstelling. Het woord bestaat uit twee vrije morfemen: *blanc* en *bec* (I). De constructie is intern onscheidbaar (II). Het rechterlid is bovendien het grammaticale hoofd, zo blijkt uit (III)-(V), want het rechterlid bepaalt de woordsoort, de flexie en het geslacht. Het adjectief congrueert in (IV) wel met de meervoudsmarkering van het substantief. Deze eigenschap deelt deze constructie met Franse woordgroepen. Het zesde criterium blijkt problematisch, zoals bij elke exocentrische samenstelling. De leden van de samenstelling *blanc bec* vertonen wel een onderlinge determinant/determinatum relatie. *Blanc* zegt immers iets over *bec*. De samenstelling als geheel heeft echter een figuurlijke betekenis. Deze analyse sluit aan bij de visie van Booij (2002), die alle exocentrische samenstellingen als metonymische endocentrische samenstellingen interpreteert. Dat geldt inderdaad voor het voorbeeld in (126), dus *blanc-bec* is rechtshoofdig.

De voorbeelden in 2. zijn vergelijkbaar met de voorbeelden in 1. De volgorde van de leden is alleen tegenovergesteld. En dat is opvallend, omdat alle vier de adjectieven uit respectievelijk 1a., 1b., 2a. en 2b. de kleur van een subjectief aangeven. Er blijkt in het Frans blijkbaar een andere voorkeursvolgorde te bestaan voor sommige exocentrische samenstellingen. Laten we

voor *bas-bleu* in 2a. bekijken wat voor consequenties deze tegengestelde volgorde ten opzichte van de voorbeelden in 1. heeft, met behulp van de zes diagnostische criteria.

(127)	bas-bleu	'blauwkous'	
(I)	ja	- <i>J'ai un [bas]_N.</i> - <i>Mon pull est [bleu]_A.</i>	'Ik heb een kous.' 'Mijn trui is blauw.'
(II)	ja	- <i>C'est un [fichu [[bas]_A [bleu]_N]_N]_N.</i> - <i>*C'est un [[bas]_N [fichu [bleu]_A]_N]_N.</i>	'Het is een rotblauwkous.' '*Het is een blauwrotkous.'
(III)	nee	- <i>[[bas]_N [bleu]_A]_N</i>	
(IV)	nee	- <i>les [[[bas]_N [[bleu]_A s]_A]_N</i> - <i>les [bas]_N s]_N</i>	'de blauwkousen' 'de kousen'
		Alleen het rechterlid is een substantief	
(V)	nee	- <i>le [[bas]_N [bleu]_A]_N</i> - <i>le [bas]_N</i>	
		Alleen het rechterlid is een substantief	
(VI)	nee	Een <i>bas-bleu</i> is niet een soort <i>bleu</i> .	

We zien dat de woordconstructie *bas-bleu* niet rechtshoofdig, maar linkshoofdig is. Het voorbeeld in (127) bestaat wel uit twee vrije morfemen, namelijk *bas* en *bleu* (I). Ook blijkt *bas-bleu* intern onscheidbaar in (II). De woordsoort (III), meervoudsvorm (IV) en het geslacht (V) worden bepaald door het linkerlid, het substantief. Het semantische hoofd kan ook geen *bleu* zijn, want een *bas-bleu* is geen soort *bleu*. Het linkerlid kan wel het semantisch hoofd zijn, wanneer we ons opnieuw conformeren aan de theorie van Booij (2002). De exocentrische samenstelling in (127) is dan te interpreteren als een linkshoofdige endocentrische samenstellingen met een metonymische betekenis. *Bas-bleu* is dus op basis van deze criteria een linkshoofdige samenstelling.

Als we de voorbeelden in 1b. en 2b. met elkaar vergelijken, valt op dat het geslacht van beide samenstellingen niet bepaald wordt door één van de leden. Dat zien we in onderstaande voorbeelden:

(128) le [[rouge] _A [gorge] _N] _N	(130) le [[peau] _N [rouge] _A] _N
(129) la [gorge] _N	(131) la [[peau] _N

In (128) en (130) zien we dat zowel *rouge-gorge* als *peau-rouge* een mannelijk lidwoord hebben. (129) en (131) laten zien dat de substantieven in isolatie vrouwelijk zijn. De vraag is of *gorge* en *peaudan* wel het hoofd zijn in de gegeven samenstellingen. In de visies van Bauer (1978:158) en Treffers-Daller (2005:486) is dat wel het geval. In 3.4 hebben we gezien dat exocentrische samenstellingen altijd een extern hoofd hebben, dat aangeeft of de samenstelling verwijst naar een mens, dier, plant of ding. Dit externe semantische hoofd dient volgens hen ook als grammaticaal hoofd, als het geslacht van het hoofd niet overeenkomt met het geslacht van de samenstelling. Om deze gedachte concreet te maken, laat ik zien dat we het fonologisch onzichtbare hoofd in kunnen vullen met *OISEAU*, het Franse woord voor vogel.

(132) le [[[rouge] _A [gorge] _N] _N [OISEAU] _N] _N
(133) le [oiseau] _N

In (132) zien we *OISEAU* als extern hoofd van de exocentrische samenstelling *le rouge gorge*. *L'oiseau* (133) is mannelijk en hier het hoofd, waardoor de hele samenstelling mannelijk wordt.

Op deze manier voldoet (132), terwijl het lidwoord van de samenstelling niet overeenkomt met dat van het fonologisch zichtbare rechterlid toch aan de diagnostische criteria.

De voorbeelden in 3. representeren een derde type Franse equivalenten van Nederlandse exocentrische samenstellingen. 3a. en b. laten woordgroepen zien die bestaan uit een substantief en een adjectief. We hebben hier duidelijk te maken met een nominale, scheidbare woordgroep. Ik illustreer dat met de volgende voorbeelden:

(134) une [[personne]_N [casanière]_{AP}]_{NP} 'een huiselijk persoon' ('huismus')

(135) une [[personne]_N [[très]_{ADV} [casanière]_{AP}]_{AP}]_{NP} 'een zeer huiselijk persoon'

Deze woordconstructie is scheidbaar door *très* ('zeer') en dus geen samenstelling. De metaforische betekenis is bovendien verdwenen: (134) betekent letterlijk *een huiselijk persoon*.

In 5. zien we de laatste groep. Er is hier geen sprake van een samenstelling of woordgroep, maar van een ongeleed woord als Frans equivalent van de exocentrische samenstellingen. *Le limier* (5a.) en *l'imbécile* (5b.) bestaan beide uit één vrij morfeem.

Hiermee sluit ik de vergelijking van exocentrische samenstellingen in het Frans en Nederlands af. Ik constateer dat in de Franse taal minder gebruik wordt gemaakt van exocentrische samenstellingen dan in de Nederlandse taal. De Franse equivalenten van de Nederlandse exocentrische samenstellingen kunnen ook scheidbare nominale woordgroepen en ongelede woorden zijn. De exocentrische samenstellingen die we tegenkwamen, waren zowel links- als rechtshoofdig. Blijkbaar bestaat er soms een andere voorkeursvolgorde in het Frans, die afwijkt van het linkshoofdige patroon dat we in 4.2 en 4.3 zagen. Bij de Franse exocentrische samenstellingen doen zich dezelfde problemen voor met betrekking tot het semantische hoofd als bij de Nederlandse exocentrische samenstellingen. De theorie van Booij (2002) over exocentrische samenstellingen als metaforische endocentrische samenstellingen enerzijds, en Treffers-Dallers (2005) en Bauers (1978) opvattingen dat het externe hoofd de syntactische en semantische kenmerken van samenstellingen kan bepalen anderzijds, boden hier uitkomst.

In de visie van Zwanenburg (1992) zijn geen van deze Franse woordconstructies samenstellingen, maar alle onscheidbare nominale woordgroepen, omdat ze over het algemeen linkshoofdig zijn (Zwanenburg 1992:8).

4.5 Conclusie

In deze paragraaf heb ik onderzocht of de definitie die ik heb geformuleerd in 2.2 en de diagnostische criteria die ik heb opgesteld in 2.3 ook opgingen voor Franse samenstellingen. Dat bleek over het algemeen niet zo te zijn, al vertoonden alle woordconstructies wel een determinant/ determinatumrelatie. Nederlandse endocentrische samenstellingen worden in het Frans vertaald naar onscheidbare syntactische woordgroepen, die linkshoofdig zijn.

Copulatieve samenstellingen werden wel vertaald naar samenstellingsvormen. Die bleken eveneens consequent linkshoofdig. De exocentrische samenstellingen lieten vier soorten Franse equivalenten zien: exocentrische rechtshoofdige samenstellingen, exocentrische linkshoofdige samenstellingen, scheidbare woordgroepen en ongelede woorden. Alleen de rechtshoofdige exocentrische samenstellingen kwamen overeen met de zes diagnostische criteria uit 2.4.

De vraag is of we de diagnostische criteria (III)-(VI) voor het Frans moeten aanpassen, zodat alleen linkshoofdige samenstellingen samenstellingen zijn. In dat geval zouden alle Franse equivalenten van de Nederlandse copulatieve samenstellingen wel als samenstellingen beschouwd worden. Het nadeel is dat linkshoofdigheid niet voor alle typen woordconstructies

een oplossing biedt. De onscheidbare nominale woordgroepen blijven een woordgroep, omdat ze op basis van syntaxis zijn gevormd. In 4.4 hebben we gezien dat sommige exocentrische samenstellingen wel rechtshoofdig zijn, die in dat geval geen samenstellingen meer zijn. Bovendien bestaan er ook rechtshoofdige endocentrische samenstellingen, die opgebouwd zijn uit een bijwoord of voorzetsel en een substantief. Deze samenstellingen zijn volgens Zwanenburg (1992) juist de enige echte samenstellingen, omdat zij rechtshoofdig zijn.

We kunnen concluderen dat de aard van Franse samenstellingen moeilijk te definiëren is. Een oplossing zou kunnen zijn om de determinant/determinatum relatie in het algemeen te nemen als hoofdcriterium boven de positie van het hoofd. De positie van het hoofd is in dat geval niet relevant, als de samenstelling maar uit twee lexemen bestaat, onscheidbaar is, een hoofd heeft en niet op basis van syntaxis is opgebouwd. Ik sluit me hier aan bij Fradin (2009:417) en Bauer (1978:42). Ik accepteer in dat geval ook linkshoofdige samenstellingen, naast de rechtshoofdige endocentrische samenstellingen van Zwanenburg (1992).

5. Conclusie

In deze bachelorscriptie heb ik mijn onderzoek naar de aard van samenstellingen gepresenteerd. De belangrijkste conclusies waren dat samenstellingen uit lexemen bestaan. De term 'lexeem' omvat woordstammen, derivationeel afgeleide woorden en woordgroepen. Deze lexemen moeten verder een onderlinge determinant/determinatum relatie vertonen. Dat houdt in dat één van de lexemen de betekenis van de andere lexeem nadert bepaalt. We zagen in de introductie de samenstelling *appeltaart* (1). Dit woord bestaat uit twee lexemen: *appel* en *taart*. Het linkerlexeem, het determinatum, specificceert de betekenis van het rechterlexeem, de determinant. Naast deze definitie stelde ik een lijst op van zes diagnostische criteria, die gelden voor een Nederlandse samenstelling:

- (I) De woordconstructie moet uit minstens twee vrije morfemen bestaan.
- (II) De leden van de woordconstructie mogen niet gescheiden kunnen worden door een ander woord.
- (III) Het rechterlid bepaalt de woordsoort van de hele woordconstructie.
- (IV) Het rechterlid bepaalt de flexiemogelijkheden van de hele woordconstructie.
- (V) Het rechterlid bepaalt het geslacht van de hele woordconstructie, als deze woordconstructie als geheel een substantief is.
- (VI) De hele woordconstructie is een hyponiem van het rechterlid.

Op basis van deze lijst kon ik samenstellingen discrimineren van andere woordconstructies. Copulatieve samenstellingen waren volgens deze criteria samenstellingen, ondanks hun bijzondere positie. Copulatieve samenstellingen bestaan uit twee leden van dezelfde woordsoort en zijn zowel parafraseerbaar met 'en' als endocentrisch te interpreteren. Exocentrische samenstellingen bleken ook bijzonder, omdat zij als geheel een figuurlijke betekenis hebben. Op basis van Bauers (1978) opvatting over een extern hoofd, dat fonologisch onzichtbaar is en contextafhankelijk, kon ik exocentrische samenstellingen toch als samenstellingen typeren.

In het tweede deel heb ik onderzocht of de definitie en de criteria uit deel I ook opgingen voor het Frans. De manier waarop in het Nederlands een determinant/determinatum relatie aan wordt gegeven in een samenstelling bleek niet gebruikelijk in het Frans. Fransen gebruiken voor endocentrische relaties onscheidbare, linkshoofdige nominale woordgroepen. De copulatieve samenstellingen bleken ook linkshoofdig. Het Frans kent wel rechtshoofdige endocentrische en exocentrische samenstellingen en daarom was het geen oplossing om de criteria (III)-(VI) te aan

te passen naar een linkerlid als hoofd. Ik constateerde dat als een woordconstructie in het Frans uit twee vrije morfemen bestaat, onscheidbaar is en een duidelijke determinant/determinatum relatie vertoont, ik die constructie accepteer als Franse samenstelling. De positie van het hoofd is in dat geval irrelevant.

Hiermee besluit ik mijn bachelorscriptie. Ik heb een antwoord gegeven op de hoofdvraag: hoe is een samenstelling samengesteld en ik heb een lijst met zes diagnostische criteria opgesteld, waaraan een Nederlandse samenstelling moet voldoen. De definitie en de eerste twee diagnostische criteria bleken algemeen geldend ook voor de Franse samenstellingen.

6. Literatuurlijst

Bauer, Laurie (1978), *The Grammar of Nominal Compounding*. Odense: Odense University Press.

Bauer, Laurie (2009), Typology of compounds. In: Lieber, Rochelle & Pavol Štekauer (eds.) *The Oxford Handbook of Compounding*, Oxford: Oxford University Press.

Boogaards, Paulus (1991), *Van Dale groot woordenboek Nederlands-Frans*. Utrecht: Van Dale Lexicografie

Boogaards, Paulus (1998), *Van Dale groot woordenboek Frans-Nederlands*. Utrecht: Van Dale Lexicografie

Booij, Geert & Ariane van Santen (1998), *Morfologie: de woordstructuur van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Booij, Geert (2002), *The morphology of Dutch*. Oxford: Oxford University Press.

Bubenik, Vit (2003), *An introduction to the Study of Morphology*. München: LINCOM Europa.

Don e.a. (1994), *Inleiding in de generatieve morfologie*. Bussum: Dick Coutinho.

Don, Jan (2009) IE, Germanic: Dutch. In: Lieber, Rochelle & Pavol Štekauer (eds.) *The Oxford Handbook of Compounding*, Oxford: Oxford University Press.

Fradin, Bernard (2009) IE, Romance: French. In: Lieber, Rochelle & Pavol Štekauer (eds.) *The Oxford Handbook of Compounding*, Oxford: Oxford University Press.

Lieber, Rochelle (2009) IE, Germanic: English. In: Lieber, Rochelle & Pavol Štekauer (eds.) *The Oxford Handbook of Compounding*, Oxford: Oxford University Press.

Lieber, Rochelle and Pavol Štekauer (2009), Introduction: status and definition of compounding. In: Lieber, Rochelle & Pavol Štekauer (eds.) *The Oxford Handbook of Compounding*, Oxford: Oxford University Press.

Nieuwborg, Elie (1969), *Retrograde woordenboek van de Nederlandse taal*. Antwerpen: Plantyn.

Smedts, Willy & William Van Belle (2003), *Taalboek Nederlands*. Kapellen: Pelckmans.

Treffers-Daller, Jeanine (2005), *Evidence for insertional codemixing: Mixed compounds and French nominal groups in Brussels Dutch*. International Journal of Bilingualism 9:3&4.

Trommelen, Mieke & Wim de Haas (1993), *Morfologisch handboek van het Nederlands*. Den Haag: Sdu Uitgeverij.

Veen, Pieter & Nicoline van der Sijs (1997), *Groot etymologisch woordenboek: de herkomst van onze woorden*. Utrecht: Van Dale Lexicografie.

Zwanenburg, Wiecher (1992), *French compounds*. Utrecht: Research Institute for Language and Speech. OTS working papers; 92-002.